

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1985

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΛΟΥΚΑ ΜΟΥΣΟΥΛΟΥ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ.— Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς λεγομένης «Λουκαρείου» Ὁμολογίας, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη*.

I.

Προλεγόμενα

Πολυάριθμοι ὀρθόδοξοι καὶ ἑτερόδοξοι θεολόγοι, ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι ἐρευνῆται, ἐν οἷς καὶ οἱ ἡμέτεροι ἀκαδημαϊκοὶ ἀείμνηστοι Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν) καὶ Δημήτριος Μπαλᾶνος, ἡσχολήθησαν περὶ τὸ πρόβλημα τῆς λεγομένης «Λουκαρείου» Ὁμολογίας ἢ τὸ ἄλλως ἀποκληθὲν «Λουκάρειον» πρόβλημα, τ.ἔ. περὶ τὴν γνησιότητα ἢ μὴ τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Λουκάρεως (1620 - 1638) φερομένης Ὁμολογίας πίστεως. Πράγματι, ἀπὸ τοῦ ἐν ἔτει 1638 ἐπισυμβάντος τραγικοῦ θανάτου τοῦ Πατριάρχου τούτου ἐτέθη τὸ πρόβλημα: ἢ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερομένη Ὁμολογία πίστεως εἶναι ὄντως γνήσιον καὶ αὐθεντικὸν ἔργον αὐτοῦ, καὶ ἐν καταφατικῇ περιπτώσει συνεγρᾶφη αὕτη ἐκ θεολογικῶν ἢ ἐκ πολιτικῶν ἐλατηρίων, δεδομένης τῆς διπλῆς ιδιότητος τοῦ Λουκάρεως ὡς τε ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἄμα ὡς πολιτικοῦ ἡγέτου τοῦ Ἑθνους τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἢ ὡς ἐθνάρχου αὐτῶν. Ἐκτοτε αἱ γινώμαι τῶν εἰδικῶς ἀσχοληθέντων περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐδιχάσθησαν, τῶν μὲν ἑτεροδόξων, μετὰ τινων ὀρθοδόξων, ἀποδεξαμένων τὴν γνησιότητα τῆς Ὁμολογίας, τῆς δὲ πλειονότητος τῶν ὀρθοδόξων ἀπορριψάντων αὐτήν. Εἰδικώτερον οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι διεκρίθησαν εἰς τρεῖς κατηγορίας, ἥτοι α) τοὺς παντελῶς ἀπορρίψαντας τὴν γνησιότητα τῆς Ὁμολογίας ὡς ἔργου τοῦ Πατριάρχου, β) τοὺς ἀποδεχθέντας αὐτήν

* I. N. Karmiris, Um das problem der sogenannten «Loukarios» Konfession.

ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὡς καλβινίσαντος τοῦ Πατριάρχου συνειδητῶς, καὶ γ) τοὺς ἀποδεχθέντας μὲν αὐτήν, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ὡς καλβινίσαντος τοῦ Πατριάρχου συνειδητῶς. Πράγματι οὐκ ὀλίγοι ἐρευνῆται τῆς τελευταίας ταύτης κατηγορίας ὑπεστήριξαν, ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐνήργησεν ἐλαυνόμενος περισσότερον ἐκ πολιτικῶν καὶ ἤτον ἐκ θεολογικῶν ἐλατηρίων καὶ κινήτρων, δηλαδὴ ἐνήργησεν ἐν τῇ ἐθναρχικῇ ιδιότητι αὐτοῦ, ὅπως σῶσῃ τὸ ἔθνος του καὶ τὴν Ἐκκλησίαν του ἐκ τῆς βαρβάρου Ὀθωμανικῆς δουλείας καὶ ἐκ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ἐπιδιώξας τοῦτο τῇ βοήθειᾳ τῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ πολιτικῶν Κρατῶν¹. Καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Πατριάρχης ἐθεώρησεν ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον νὰ παρουσιάσῃ τὸ παράδοξον φαινόμενον ἀνθρώπου δημοσίᾳ μὲν ἐμφανιζομένου καὶ ἐνεργοῦντος ὡς ὀρθόδοξου, ιδιωτικῶς δὲ προσκλίνοντος εἰς τὸν Καλβινισμόν. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Κύριλλος Λούκαρις κατέστη σημεῖον ἀντιλεγόμενον καὶ ἱστορικὸν καὶ ψυχολογικὸν αἰνίγμα, δημιουργηθέντος οὕτω τοῦ ἀποκληθέντος «Λουκαρείου» προβλήματος, περὶ τὸ ὅποῖον ἡσχολήθησαν πολυάριθμοι εἰδικοί ἐρευνῆται ἐπὶ τρεῖς καὶ ἥμισυ ἡδὴ αἰῶνας². Ἐπ' ἐσχάτων μάλιστα ἐσημειώθη καὶ νέα τις ἀναζωπύρρησις τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἀπὸ διετίας ἐορτασμοῦ τῆς 500ρίδος ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Μαρτίνου Λουθήρου († 1483) καὶ τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως αὐτοῦ ἐν τῇ Δύσει³, ὡς καὶ τῆς καταβληθείσης προσπάθειας πρὸς ἐξάπλωσιν αὐτῆς καὶ εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἀνατολήν, ἔτι δὲ καὶ τοῦ ἀρχομένου ὀρθόδοξο - καλβινικοῦ θεολογικοῦ διαλόγου. Ἐντεῦθεν καὶ ἡμεῖς ἐκρίναμεν σκόπιμον, ὅπως ἐπιχειρήσωμεν

1. Βλ. καὶ P. h. Scherrard, *The Greek East and the Latin West*, London 1959, σ. 104: «His desire, as Ethnarch of the Greek Christians, on the one hand to protect the Greek Churches from Roman infiltration and, on the other, to free the greek nation from the Turks and to revive «Hellenism», involved him in a struggle in which he was willing to barter the Tradition of the Church in order to achieve his political and diplomatic ends; He did make advances, which included concessions and compromises on matters of doctrine, to the representatives of Protestant countries in order to secure their purely political alliance. . .».

2. Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, Ἀθῆναι 1937. Ch. K. Bradow, *The Career and Confession of Cyrill Lucaris. The Greek Orthodox Church and its relations with Western Christians (1543 - 1638)*. Michigan 1960. T. Andrews, *The Eastern Orthodox Church. A Bibliography*. New York (Greek Archdiocese) 1957. R. Schlier, *Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel*, Marburg 1927.

3. Ἰω. Καρμίρη, Μαρτίνος Λούθηρος. Ἐπὶ τῇ 500ρίδι ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. Ἀθῆναι 1983.

νέαν προσέγγισιν τοῦ προβλήματος τούτου ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1937 πρώτης ἐνασχολήσεως ἡμῶν περὶ αὐτό.

II.

Ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ ἡ ἀποδοθεῖσα αὐτῷ Ὁμολογία πίστεως

Κυρίως τὸ χαρακτηριζόμενον ὡς «Λουκάρειον» πρόβλημα ἐδημιουργήθη ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως Ὁμολογίας δῆθεν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως οὐχὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου αὐτῆς ἢ ἄλλου τινὸς ὀρθοδόξου, ἀλλ' ἐν Γενεύῃ τῆς Ἑλβετίας κατὰ τρόπον ὑποπτον ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε Καλβινιστῶν. Ἐδημοσιεύθη δὲ ἡ Ὁμολογία αὕτη ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πατριάρχου λατινιστὶ μὲν ἐν ἔτει 1629 ὑπὸ τὸν ἀνακριβῆ καὶ παραπλανητικὸν τίτλον «*Confessio fidei reverendissimi domini Cyrilli Patriarchae Constantinopolitani nomine et consensu Patriarcharum Alexandrini et Hierosolymitani, aliarumque Ecclesiarum Orientalium Antistitem, Scripta Constantinopoli mense martio anni 1629*», ἑλληνιστὶ δὲ ἐν ἔτει 1633 ὑπὸ τὸν ἐπίσης ἀνακριβῆ καὶ προφανῶς ξενικὸν τίτλον «Ἀνατολικὴ ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως», μετὰ λατινικοῦ κειμένου καὶ προλόγου τῶν ἐν Γενεύῃ καλβινιστῶν θεολόγων Ἰωάννου Diodati καὶ Le Clerc¹. Φαίνεται ὅμως ὅτι μετ' αὐτῶν συνειργάσθησαν διαφοροτρόπως καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἐν Ἑλβετίᾳ διατριβόντων τότε θεολόγων καὶ ἄλλων ζηλωτῶν καλβινιστῶν, οἳ οἱ: Βενέδικτος Turretin, Θεόδωρος Tronchim, Ἰάκωβος Gothofredus, Δαυὶδ Clericus, Νικόλαος Vedelius, Janus Saracenus, ὡς καὶ οἱ: Hofmanus, Sartor, Müsius, Lupius καὶ ἄλλοι, ὡς καὶ ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγείς καὶ ἀποσταλεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰδικῶς πρὸς προπαγανδιστικοὺς σκοποὺς Ἀντώνιος Leger, ὁ καὶ πρωτοστατήσας εἰς τε τὴν σύνταξιν καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῆς Ὁμολογίας τοῦ Λουκάρεως. Ἔσπευσαν δὲ οἱ κύριοι οὗτοι συγγραφεῖς ἢ μᾶλλον συρραφεῖς καὶ συμπιληταὶ τῆς Ὁμολογίας, ἥδη πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεώς της, νὰ παρασκευάσωσι καὶ ἐκδώσωσι καὶ μεταφράσεις αὐτῆς εἰς τὴν γαλλικὴν, τὴν γερμανικὴν καὶ τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν, εἴτα δὲ καὶ εἰς τὴν ὀλλανδικὴν καὶ τὴν σουηδικὴν², καὶ προσέτι νὰ διατυμπανίσωσι καὶ παραστήσωσι πανταχοῦ *urbi et orbi* ταύτην ὡς δῆθεν Ὁμολογίαν τῆς πίστεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, συμφωνούσης ἐν τοῖς πλείστοις μετὰ τῆς προτεσταντικῆς

1. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Graz 1968, τ. II, σ. 645 - 650.

2. E. Legrand, Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle, Paris 1894 - 1896, τ. I, σ. 270 ἐξ.

και ειδικώτερον τῆς καλβινικῆς διδασκαλίας, τὸν δὲ Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλον Λούκαριν ὡς «καλβινιστὴν» καὶ ὡς «προτεστάντην» πατριάρχην¹.

Ἄλλ' ἐν πρώτοις διαπιστοῦμεν, ὅτι καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς ἐξετάσεως τῆς γλωσσικῆς καὶ ἐννοιολογικῆς διατυπώσεως τῶν τίτλων τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ λατινικοῦ κειμένου τῆς Ὁμολογίας συνάγεται, ὅτι αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς γραφίδος ὀρθοδόξου ἑλληνοῦ θεολόγου, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ ὀθνεῖον καὶ ἄγνωστον καὶ ἀκατανόητον ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων τίτλον, οἷος «ἀνατολικὴ ὁμολογία», ὡς δῆθεν ἐκφράζουσα τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλως τε τοιοῦτον εἶδος ἐκθέσεως τῆς πίστεως Ἐκκλησίας τινὸς ἦτο ἄγνωστον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ σύνηθες ἐν τῇ Δύσει, εἰς ἣν ἀνήκει καὶ ἡ παροῦσα Ὁμολογία, ἀποπνέουσα προφανῶς δυτικὸν πνεῦμα. Ὁμοίως ψευδῶς διαβεβαιοῦται ἐν τῷ τίτλῳ τοῦ ἀρχικοῦ λατινικοῦ κειμένου τῆς κακεμφάτου ταύτης Ὁμολογίας, ὅτι δῆθεν συμφώνουν καὶ υἱοθέτουν αὐτὴν καὶ οἱ τότε Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Γεράσιμος Σπαρταλιώτης καὶ Θεοφάνης Ἱεροσολύμων, ὡς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἐπιβεβαιουμένου τοῦτου. Δι' ὃ καὶ δὲν ἐπανέλαβον τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην οἱ καλβινισταὶ καὶ ἐν τῷ ἐλληνικῷ κειμένῳ τῆς Ὁμολογίας, ἀντικαταστήσαντες αὐτὴν διὰ τῆς ὁμοίως ἀβασίμου καὶ ἀορίστου φράσεως «ἐν ὀνόματι κοινῶς τῶν χριστιανῶν ἀπάντων», ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐχὶ «ἐπ' ὀνόματι» καὶ τῶν Ὁρθοδόξων, οἵτινες οὐδέποτε ἐν τῇ δόλότητι αὐτῶν ἢ ἔστω καὶ ὡς τμημὰ τι αὐτῶν ἐδέχθησαν καὶ υἱοθέτησαν τὴν Ὁμολογίαν ταύτην², ἀλλὰ τοῦναντίον ὁμοθυμαδὸν ἀπέρριψαν αὐτὴν ἐντόνως μετὰ τῶν μνημονευθέντων δύο Πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀνατολικῶν ἱεραρχῶν. Ὁ Πατριάρχης μάλιστα Ἀλεξανδρείας Γεράσιμος Σπαρταλιώτης ἐτήρησεν αὐστηρὰν ἀρνητικὴν στάσιν ἐναντι τῶν προπαγανδιστικῶν καὶ προσηλυτιστικῶν προσπαθειῶν τοῦ Leger ἐν τῷ κλίματι τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας³.

Ὡσαύτως ἀνακριβὲς εἶναι καὶ ἡ παρά τισιν ἑτεροδόξοις (Α. Ἀλλατίφ, Th. Schmith, R. Schlier) ἀπαντῶσα εἴδησις, ὅτι δῆθεν «ὁ Κύριλλος ἐκαλβίνισε συνοδικῶς»,

1. Π.χ. ὁ S. Runciman, ὁ Γ. Χατζηαντωνίου, ὁ Hotz, ἐνῶ ὁ πρεσβυτὴς τῆς Ὁλλανδίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Κορνήλιος Haga ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Βασιλείᾳ τῆς Ἑλβετίας καλβινιστὴν Πέτρον Brederode, ὅτι ὁ Κύριλλος Λούκαρις «is of the reformed Religion»! (Παρά C. D a v e y, Metrophanes Kritopoulos and relations between the Orthodox, Roman Catholic and Reformed Churches. Ἐν: «Ἐκκλησία καὶ Θεολογία» 5 (1894) 304.

2. Βλ. καὶ Ph. Schaff, Creeds of Christendom, 6th edition, New York and London 1931, Vol. I, σ. 54: «The Confession of Cyril Lucar was never adopted by branch or party of the Eastern Church».

3. Βλ. ἐπιστολὴν Σπαρταλιώτου πρὸς Leger ἀπὸ 8.7.1629, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 199 ἑξ.

καθ' ὅσον οὐδεμία σχετική συνοδική πράξις ἢ ἑτέρα τις ἐπίσημος μαρτυρία ὑπάρχει, ἀλλ' ἀντιθέτως ἢ κατὰ τῆς Ὁμολογίας ταύτης γενική ἐξέγερσις καὶ κατακραυγὴ τῶν ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν καὶ τοῦ κλήρου ἐν γένει καὶ μάλιστα τῶν ἐν τῷ τίτλῳ αὐτῆς ἀναφερομένων Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Σπαρταλιώτου καὶ Ἱεροσολύμων Θεοφάνους, ὡς καὶ αἱ ἀλλεπάλληλοι συνοδικαὶ καταδίκαι αὐτῆς πᾶν τοῦναντίον μαρτυροῦσιν. Πάντα τὰ ἀνωτέρω διαψεύδει κατηγορηματικῶς ἐν τοῖς πρακτικοῖς αὐτῆς καὶ ἡ Σύνοδος τῶν Ἱεροσολύμων (1672), βεβαιοῦσα ὅτι «οὔτε ἀρχιερεὺς, οὔτε κληρικὸς ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ μέχρι τοῦ ἐνὸς οἶδασιν ἢ ὑπέγραψαν τὰ λεγόμενα κεφάλαια, οὔτε μὴν Κυρίλλου περὶ αὐτῶν καταφάσκοντος ἤκουσαν πώποτε», δι' ὃν λόγον δὲν ἐπετράπη «ἵνα μεταγραφῶσιν ἐν τοῖς κώδιξι τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ μεταγραφέντα αὐθις ὑπὸ τῶν ὑπογραφάντων τὰ πρωτότυπα ὑπογραφῶσιν», ὡς ἐγένετο κανονικῶς διὰ «τὰ περὶ πίστεως καὶ διαταγῶν συνοδικά, καὶ μάλιστα τὰ τοῦ κυρ. Ἱερεμίου πρὸς τοὺς ἀπὸ Λουθήρου, ἃ κεῖται ἐν τῷ μεγάλῳ κώδικι»¹. Ἀλλὰ καὶ ἐάν τις ἤθελε δεχθῇ τὴν περιορισμένην υἱοθέτησιν τῆς καλβινικῆς Ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, αὕτη θὰ ἦτο προσωπικὴ ὑπόθεσις αὐτοῦ μόνον, οὐδόλως δεσμεύσασα ὁλόκληρον τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐφ' ὅσον ἡ Ὁμολογία δὲν συνετάχθη συνοδικῶς καὶ ἐξεδόθη ὑπ' αὐτῆς ἢ ἐν ὀνόματι καὶ

1. Παρὰ Ἱ. ω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα, τ. II², σ. 798 - 799. Ὡς ἀλλαχοῦ γράφομεν, ἐν τῷ ἐπιστολιμαίῳ ἐκείνῳ θεολογικῷ διαλόγῳ μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Τυβίγγης «ἔλαβον μέρος πλείονες ἐκατέρωθεν θεολόγοι. Ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων μετέσχον αὐτοῦ πάντες σχεδὸν οἱ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄντες θεολόγοι, ἐξ ὧν γνωστοὶ εἶναι οἱ Ἰωάννης καὶ Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, ὁ θεολογῶν ἱατρός Λεονάρδος Μινδόνιος ἐκ Χίου, ὁ Ναυπάκτου καὶ Ἀρτης Δαμασκηνὸς Στουδίτης, ὁ Τυρνόβου Ἀρσένιος, ὁ Βερροίας Μητροφάνης, ὁ ἱερομόναχος Ματθαῖος, ὁ λογοθέτης Ἱέραξ, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ Γαβριὴλ Σεβήρος, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πατριαρχοῦ Ἱερεμίου. Ἐκ μέρους δὲ τῶν Διαμαρτυρομένων ἔλαβον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μέρος πάντες σχεδὸν οἱ θεολόγοι τοῦ δουκάτου τῆς Βυρτεμβέργης, ἐξ ὧν τὰ γράμματα πρὸς τὸν Ἱερεμίαν ὑπέγραψαν οἱ Jacob Heerbrand, Lucas Osiander, Eberhard Bidembach, Johannes Magirus, Theodor Schnepf, Johannes Brenz, Stefan Gerlach, οἱ ἐν Στουττγάρδῃ Gulielmus Holderer, Johannes Schnepf καὶ ὁ θεολογῶν φιλόλογος Martinus Crusius, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Jacob Andreä». Κατὰ τὸν παρόντα ὅμως ὀρθοδόξο-καλβινικὸν θεολογικὸν διάλογον δὲν ἔλαβον μέρος ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς ὀρθόδοξοι θεολόγοι, ἀντικατασταθέντες ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως διὰ τῶν καλβινιστῶν θεολόγων τῆς Γενεύης, τῶν συνταξάντων τὴν δῆθεν ὀρθόδοξον «Λουκάρειον» Ὁμολογίαν. Ἀλλ' ὅμως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐξηκολούθησαν τὸν ἀρξάμενον διάλογον τοῦτον ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι, οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὰς ἐξ ἀντιλουκαρείους καὶ ἀντικαλβινικάς τοπικὰς Συνόδους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1638 - 1691, ὡς καὶ οἱ ἰδιωτικῶς γράψαντες κατὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Πλεῖω περὶ τούτων βλ. ἐν Ἱ. ω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 235 - 275.

συμφωνία αὐτῆς, ἐλλειπούσης παντελῶς τῆς consensus αὐτῆς, ἀλλὰ τὸναντίον ἀντιδρασάσης συνοδικῶς καὶ θεολογικῶς κατ' αὐτῆς μέχρι τοῦ ἔτους 1691. Προσέτι δὲ τὴν «Λουκάρειον» Ὁμολογίαν ἠγνόησε καὶ ὁ ὀρθόδοξος «λαὸς» τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνύπαρκτον, ὅστις, κατὰ τοὺς τέσσαρας Ὁρθοδόξους Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ὁ φύλαξ καὶ «ὑπερασπιστής» τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, «ὅστις ἐθέλει τὸ θρησκευμα αὐτοῦ αἰωνίως ἀμετάβλητον καὶ ὁμοειδὲς τῷ τῶν Πατέρων αὐτοῦ», ἐλλειπούσης οὕτω καὶ τῆς «consensus fidelium»¹).

Πρὸς τούτοις φαίνεται, ὅτι ἡ Ὁμολογία ἐδημοσιεύθη πρῶτον λατινιστί, ἄφ' ἐνὸς μὲν διότι ἐν λατινικῇ γλώσσῃ εἶχον γράψει αὐτὴν ἀρχικῶς οἱ καλβινισταὶ συντάχεται αὐτῆς, ἄφ' ἑτέρου δὲ διότι οὗτοι, ἀποκρύψαντες τὸν ἀπώτερον προσηλυτιστικὸν σκοπὸν αὐτῶν, παρέστησαν εἰς τὸν Λούκαριν ἐν ἀρχῇ ὅτι θὰ ἐχρησιμοποιοῦν αὐτὴν μόνον ἐν τῇ Δύσει ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς καὶ τοὺς Λουθηρανούς ἀγῶσιν αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ τετραετίαν, καταπίσαντες τὸν κατὰ θανασίμων κινδύνων παλαιόντα Πατριάρχην καὶ ἐκμεταλλεῖσθαι τὴν δεινὴν θέσιν αὐτοῦ, ἀπέσπασαν τὴν συγκατάθεσίν του καὶ ἐδημοσίευσαν τὴν Ὁμολογίαν καὶ ἑλληνιστί, παραστήσαντες αὐτὴν ὡς γνήσιον καὶ αὐθεντικὸν ἔργον τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐν μέσῳ τῶν Ὁρθοδόξων, τοῦθ' ὅπερ προῦκάλεσε τὴν ἐξέγερσιν αὐτῶν.

Ἐνταῦθα δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι ἡ ἀπόδοσις τῆς ἀρχικῆς συγγραφῆς τῆς Ὁμολογίας εἰς τὸν Κύριλλον Λούκαριν, ὡς δῆθεν ἱκανὸν ὅπως συγγράψῃ ἐν τόσον δυσχερὲς Θεολογικὸν κείμενον ἐν τῇ ξένῃ αὐτῷ καὶ τοῖς ὑποδούλοις Ἑλλησι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λατινικῇ γλώσσῃ, δὲν δικαιολογεῖται οὔτε ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἰταλίᾳ ὀλιγοχρονίων καὶ σφόδρα ἐλλειπῶν σπουδῶν αὐτοῦ — καὶ μάλιστα τῶν ἀπαιτουμένων συστηματικῶν δογματικῶν τοιούτων —, οὐδαμῶθεν μαρτυρουμένων, οὔτε ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας παρομοίων ἄλλων ἐκδεδομένων δογματικῶν καὶ ἄλλων συγγραφῶν αὐτοῦ, οὔτε ἐκ τῆς μετὰ ταῦτα ταραχώδους καὶ κινδυνώδους ἐκκλησιαστικῆς δράσεως αὐτοῦ ἐν Πολωνίᾳ, νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ καὶ Μολδοβλαχίᾳ ὡς ἀρχιμανδρίτου, ἀπεσταλμένου τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ καὶ ἀγωνισθέντος ἀνευδότως κατὰ τῆς λυμαινομένης τοὺς ἐκεῖ Ὁρθοδόξους λατινικῆς Οὐνίας, καὶ εἰδικῶς κατὰ τῆς σκηνοθετηθείσης δῆθεν ἐνώσεως τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Λατίνων ἐν τῇ Συνόδῳ ἐν Brest-Litowsk ἐν ἔτει 1596². Ἀλλὰ καὶ μετέπειτα, γενόμενος Πατριάρχης, ἐν ἀρχῇ Ἀλεξανδρείας (1601 - 1620) καὶ εἶτα Κωνσταντινουπόλεως (1620 - 1638) καὶ ἐθνάρχης τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἤτο φυσικὸν νὰ

1. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα, τ. II³, σ. 1000.

2. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, αὐτόθι, σ. 41 ἐξ. J. Krajcar, Jesuits and the genesis of the Union of Brest. Ἐν «Orientalia Christiana Periodica» 44 (1978).

περιορισθῇ εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν πολλαπλῶν καὶ δυσχερῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθναρχικῶν καθηκόντων αὐτοῦ, εἰς ἀπλᾶ λαϊκὰ κηρύγματα ἐν τοῖς ναοῖς, εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτιστικὴν προαγωγὴν τοῦ λαοῦ δι' ἀποκτήσεως τυπογραφείου καὶ τυπώσεως διαφόρων βιβλίων¹, διὰ τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν², καὶ διὰ τῆς ιδρύσεως καὶ ἐνισχύσεως σχολείων καὶ τῆς διαδόσεως τῶν γραμμάτων γενικῶς, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν ἀποστολὴν ἐπιστολῶν εἰς διαφόρους διαμαρτυρομένους φίλους του, μὴ δυνηθεῖς νὰ γράψῃ θεολογικὰ συγγράμματα, πολλῶ δὲ ἤττον Ὁμολογίαν πίστεως, ἀπαιτοῦσαν εἰδικὴν δογματολογικὴν κατάρτισιν δαψιλῇ, καὶ δὴ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ὧν πάντων ἐστερεῖτο ὁ Λούκαρις³. Ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς αὐτὸν Ὁμολογία πίστεως εἶναι ἄρτιον δογματικὸν κείμενον, ἐρρανισθὲν ἐκ διαφόρων προτεσταντικῶν καὶ μάλιστα καλβινικῶν ὁμοίων κειμένων, ἐφ' οὗ ὁ Πατριάρχης φαίνεται ὅτι ἐποιήσατο ἰδίας διατυπώσεις καὶ βελτιώσεις τινὰς ἐπὶ τὸ ὀρθοδόξοτερον πρὸς περιορισμὸν τοῦ σκανδαλισμοῦ τῶν Ὁρθοδόξων. Πλεῖον τούτου δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Λούκαρις, ὅστις ἄλλωστε εἶχεν ἐμπλακῇ καθ' ὅλον τὸν ἱερατικὸν βίον του ἀπὸ τοῦ ἔτους 1593 μέχρι τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1638 θανάτου του εἰς δεινούς ἀγῶνας κατὰ ποικίλων ἐχθρῶν καὶ μάλιστα τῶν ἐπιδιωκόντων τὴν ὑποταγὴν τῶν Ὁρθοδόξων εἰς τὸν Παπισμὸν Ἰησουϊτῶν. Γνωστὴ εἶναι, μὴ χρῆζουσα περαιτέρω ἐκθέσεως ἐνταῦθα, ἡ ἀντιλατινικὴ δρᾶσις τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Κων-

1. Βλ. C. Davey, ἔνθ' ἀν., σ. 320 ἐξ.

2. Βλ. Μ. Σιῶ τοῦ, Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων καὶ αἱ μεταφράσεις τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν, Θεσσαλονίκη 1959. N. Vapouris, Patriarch Kyrillos Loukaris and the translation of the Scripture into modern greek. Ἐν: «Ἐκκλησι. Φάρις» 1977.

3. Καὶ κατὰ τὸν Δ. Μπαλᾶν, «ἡ θεολογικὴ παιδεία τοῦ Λουκάρεως δέον νὰ μὴν ὑπερτιμᾶται. Ἀγνοεῖ ζητήματα ἅτινα, ὡς θεολόγος καὶ κληρικὸς ἀνώτερος, ὤφειλε νὰ γνωρίζῃ, καὶ τὴν λύσιν τῶν θεολογικῶν του ἀποριῶν ἀντὶ νὰ ζητῇ νὰ ἀνεύρῃ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ τῆς Ἐκκλησίας, ἐξήτει διὰ τῆς εὐκολωτέρας ὁδοῦ, διὰ προσφυγῆς εἰς ἀλλοδόξους θεολόγους, εἰς ὧν τὰς ἀποφάνσεις εὐκόλως ἐπέθετο. Οὕτω λ.χ., ἵνα παραδείγματά τινα φέρωμεν: Γράφει πρὸς τὸν David de Wilhem τὸ 1619: «περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας πρώτη γνώμη εἶναι ἡ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, δευτέρα τῶν Λουθηρανῶν, τρίτη τῶν Ὁρθοδόξων, ἣ ἔπομαι», μετὰ δὲ ἐξηγήσεις τοῦ Wilhem ἀπαντᾷ ὁ Κύριλλος χαίρων «διότι ὁμοίως καὶ τὸ αὐτὸ φρονοῦμεν περὶ τούτου τοῦ ζητήματος. . . δηλαδὴ ἀποδεχόμεθα τὴν πνευματικὴν βρῶσιν. . .». Πρὸς δὲ τὸ De Dominis γράφον τὸ 1618, βεβαιοῖ ὅτι «πόσον αἱ ἐπικλήσεις τῶν Ἀγίων. . . ἀμαυροῦσι τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου πρότερον δὲν ἐνόουν», ἀλλ' ὅτι ἐπέισθη πρὸς τοῦτο διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῶν τοῦ Marcus Fuxius Ttansilvanus». (Ἡ Ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἀθῆναι 1906, σ. 10. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Λουκάρεως Ὁμολογία, Ἀθῆναι 1907, σ. 10).

σταντινουπόλει, ὡς καὶ ἐν Πολωνίᾳ, νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ, καὶ Μολδοβλαχίᾳ, καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρακολούθησις τῆς συναφθείσης ἐν Βίλνᾳ τὸ 1599 πολιτικῆς συμμαχίας μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, δηλ. τῆς παπικῆς Ρώμης¹, ἅτινα πάντα συνετέλεσαν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, εἰς τὸ νὰ ἐξελιχθῇ ὁ Λούκαρις εἰς πολέμιον μὲν τῶν Λατίνων, φίλον δὲ τῶν Διαμαρτυρομένων, πρὸς τινὰς τῶν ὁποίων ἤρξατο γράφων καὶ ἐπιστολάς², ἐξ ὧν ὑποδηλοῦται, ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1615, καὶ ἐνωρίτερον ἔτι, ἐφαίνετο ποιῶν παραχωρήσεις καὶ συμβιβασμοὺς πρὸς τινὰς προτεσταντικὰς ἀντιλήψεις (π.χ. θεία Εὐχαριστία κ.ἄλ.), ἄγνωστον ἂν συνειδητῶς ἦ οὐ, ἐλαυνόμενος ἐκ πολιτικῶν μᾶλλον ἐλατηρίων καὶ ἀποβλέπων εἰς πολιτικὰς καὶ διπλωματικὰς σκοπιμότητας.

Ἐν μέσῳ τῆς κρίσιμου ταύτης ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως ἐκυκλοφορήθη ὑπὸ τῶν Καλβινιστῶν ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει ἡ λεγομένη «Λουκάρειος» Ὁμολογία, δι' ἧς κατεβάλλετο ἡ ἀχαρκτήριστος προσπάθεια, ὅπως παρουσιασθῇ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὡς καλβινίζουσα, ἐφ' ὅσον ἐνεφανίζετο ἡ διδασκαλία τῆς Ὁμολογίας ὡς συμφωνοῦσα δῆθεν πρὸς τὴν καλβινικὴν καὶ γενικώτερον τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν. Τοῦτο, ὡς ἦτο ἐπόμενον, προὔκάλεσε μεγάλην σύγχυσιν καὶ ταραχὴν καὶ σάλον μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων, καθ' ὅσον διαμαρτυρόμενοι πράκτορες καὶ ἱεραπόστολοι, παραλλήλως δὲ καὶ παπικοὶ τοιοῦτοι, περιῆγον τὴν Ὁμολογίαν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σλαύων Ὁρθοδόξων, ὅπως ποιήσωσι προσηλύτους, ἐρμηνεύοντες καὶ ἐκμεταλλεύμενοι ταύτην ἀναλόγως τῶν ἰδίων σκοπῶν αὐτῶν. Ὁμοίᾳ ἐκμετάλλευσις τῆς Ὁμολογίας ἐγίνετο καὶ ἐν τῇ ἑτεροδόξῳ Δύσει, ἐν ᾗ διεξήγετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σφοδρὸς συγγραφικὸς ἀγὼν μεταξὺ ρωμαιοκαθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων θεολόγων, προσπαθούντων νὰ παραστήσωσι τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ὡς ταυτιζομένην οἱ μὲν πρὸς τὴν λατινικὴν, οἱ δὲ πρὸς τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν. Οὕτως ἐν τῇ Δύσει οἱ μὲν Διαμαρτυρόμενοι διεκήρυττον πανταχοῦ, ὅτι συγγραφεὺς τῆς Ὁμολογίας εἶναι ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Λούκαρις, μεταχειρισθέντες αὐτὴν τὸ μὲν ἐν τῷ κατὰ τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν ἀγῶνι αὐτῶν, συκοφαντοῦντες τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ὡς συμφωνοῦσαν δῆθεν αὐτοῖς, ἐφ' ᾧ καὶ ἐξέδωκαν αὐτὴν πρῶτον μόνον λατινιστί, τὸ δὲ ὡς προσηλυτιστικὸν μέσον διὰ τοὺς Ὁρθοδόξους, δι' ὃ καὶ μετὰ τετραετίαν περίπου ἐξέδωκαν αὐτὴν καὶ ἐλληνιστί, ὡς προσείρηται. Οἱ δὲ Ῥωμαιοκαθολικοὶ ἐν

1. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 39 ἐξ.

2. Βλ. αὐτὰς παρ' Ε. Legrand, μν. ἔ., καὶ ἐν τισι Βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης, ὡς καὶ ἐν διαφόροις μελέταις τῆς ἐν τέλει τῆς παρούσης προστιθεμένης βιβλιογραφίας περὶ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως.

ἀρχῇ μὲν ἔγραψαν κατὰ τῆς γνησιότητος αὐτῆς, εἶτα δὲ τὴν μετεχειρίσθησαν ἐνιαχοῦ ὥς ὅπλον κατὰ τοῦ Λουκάρεως καὶ ἐν γένει κατὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, πρὸς ἄγρην τῶν ἐκ τῶν Ὁρθοδόξων, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν Σλαύων, ἀπλουστέρων. Πρὸ τῆς χαώδους ταύτης καὶ ἐκρηκτικῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως ὁ Λούκαρις, διαγνοὺς τὸν μέγαν κίνδυνον, ὃν διέτρεχεν ἡ Ἐκκλησία του ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ δρώσης Ἱησουϊτικῆς προπαγάνδας, ἥτις δι' ὅλων τῶν μέσων ἐπεζήτει νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τὴν Ῥώμην, ἀπεδύθη εἰς δεινὸν ἀμυντικὸν κατ' αὐτῆς ἀγῶνα. Ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ, ὅτι «ἡ αὐλὴ τῆς Ῥώμης», καὶ ἰδίως οἱ Ἱησουῖται, «ποτε δὲν ἐλλείπουσιν ὥς τὴν σήμερον νὰ κάμνουσι κάθε λογῆς ἐνέδραν μὲ πολλὰ πανουργεύματα νὰ μᾶς διώκουσι καὶ νὰ μᾶς ζημιώνουσι καὶ νὰ γυρεύουσι τὸν χαλασμόν μας καὶ τὸν ἀφανισμόν τοῦ Πατριαρχείου καὶ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γραικῶν»¹. Διὰ τοῦτο ἀνέτεινε τὸν διεξαγόμενον ἀγῶνα κατὰ τῶν ἐν Τουρκίᾳ δρώντων Ἱησουϊτῶν, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ὁποίου, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς πολιτικῆς συμμαχίας τῶν ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει στενῶν φίλων του προτεσταντῶν πρεσβευτῶν τῆς Ἀγγλίας Θωμᾶ Rowe² καὶ τῆς Ὀλλανδίας Κορνηλίου Haga, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ τῶν πρεσβευτῶν τῆς Γερμανίας, τῆς Σουηδίας καὶ ἐν μέρει τῆς Βενετίας. Πρὸς τοῦτο εἶχε συνάψει φιλικὰς σχέσεις καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καντερβουρίας Γεωργίου Abbot καὶ μέσῳ αὐτοῦ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἰακώβου Α' ², καὶ βραδύτερον μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Abbot ἀρχιεπισκόπου Laud, ὡς καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως

1. Παρὰ G. Hoefmann, Griechische Patriarchen und Römische Päpste. Patriarche Kyrillos Loukaris und die Römische Kirche. Ἐν «Orient. Christiana» 15 (1929) 99. Πλεῖω βλ. αὐτόθι, σ. 99 ἐξ., ἐν πατριαρχικῷ γράμματι ἀπὸ 30.12.1635. Σημειωτέον προσέτι, ὅτι ὁ Λούκαρις ἔγραψε καὶ ἰδιαιτέρον πονημάτιον, ὅπως καταστήσῃ μᾶλλον συνειδητὸν τοῖς πολλοῖς τὸν ἀπὸ τῶν Ἱησουϊτῶν κίνδυνον, ὑπὸ τὸν ἐκφραστικὸν τίτλον: «Διάλογος βραχύς, ἐν ᾧ καταλεπτῶς θεωρεῖται ὁ κίνδυνος ὅπου μέλλει νὰ προξενήσῃ πολὺ κακὸν καὶ ζημίαν, προβαίνοντος τοῦ καιροῦ, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τῆς παρουσίας τῶν Γεζουϊτῶν εἰς τὸν Γαλατᾶ, καὶ σκέψις πῶς ἤθελεν εἶσται δυνατόν ὁ τοιοῦτος κίνδυνος νὰ καταλυθῇ». (Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Πετροῦπολις 1891, I, 220-230.

2. Βλ. Τιμοθέου Θέμελη, Ὁ ἄγγλος πρεσβευτὴς Thomas Rowe καὶ ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις. Ἐν «Νέᾳ Σιών», τ. 33 (1938). Μανούσας, Ἡ ἀνέκδοτος μυστικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Rowe (1625-1682). Εἰς: Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, τ. II (1955), σ. 533-544.

3. Σημειωτέον ὅτι καὶ μετὰ τοῦ ἄγγλου βασιλέως Καρόλου Α' ὁ Λούκαρις συνῆψε φιλικὰς σχέσεις καὶ ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν τὸ 1628 τὸν περίφημον Ἀλεξανδρινὸν κώδικα τῆς Ἀγίας Γραφῆς (βλ. A. Tillyrides, Cyril Lucaris and the Alexandrinus. Ἐν: «Ἀνάλεκτα». Ἐκδόσεις Ἰνστι-

τῆς Σουηδίας Gustav Adolf¹ καὶ ἄλλων ἡγεμόνων καὶ πολλῶν προτεσταντῶν θεολόγων δι' ἀλληλογραφίας. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἱησουῖται κατηυθύνοντο ὑπὸ τοῦ Βατικανοῦ καὶ ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ρωμαιοκαθολικῶν πρεσβευτῶν καὶ μάλιστα τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Οὕτως ἡ Congregatio de propaganda fide ὑπὸ τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν Η' κατέστρωσε πλήρες σχέδιον πρὸς ἐκθρόνισιν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως α) διὰ τῆς δυσφημήσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ ὡς καλβινιστοῦ, β) διὰ καταλλήλων ἐνεργειῶν παρὰ τῷ ὀρθοδόξῳ κλήρῳ καὶ μάλιστα τοῖς Πατριάρχεις καὶ ἐπισκόποις δι' εἰδικῶν ἀπεσταλμένων, καὶ γ) δι' ἀσκήσεως πίεσεως παρὰ τῇ Τουρκικῇ Κυβερνήσει ὑπὸ τῶν ῥωμαιοκαθολικῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης μέσῳ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῶν αὐτῶν, προεξάρχοντος τοῦ τῆς Γαλλίας, διατεθέντων καὶ μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν, διὰ τὴν ἐκθρόνισιν καὶ ἀπομάκρυνσιν εἰς ἐξορίαν τοῦ Πατριάρχου². Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μακροῦ καὶ ἀδυσωπῆτου τούτου ἀγῶνος, καὶ εἰδικῶς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1623 μέχρι τοῦ 1638, ὁ Λούκαρις πεντάκις τοῦλάχιστον κατεβιβάσθη βιαίως τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἡ-σουῖτικαῖς ραδιουργίαις καὶ τῇ ἐπεμβάσει τῶν ῥωμαιοκαθολικῶν πρεσβευτῶν, ἀλλὰ καὶ πεντάκις ἐπανῆλθεν εἰς αὐτόν, τῇ ἀξιώσει κλήρου καὶ λαοῦ καὶ τῇ ὑποστηρίξει τῶν προτεσταντῶν πρεσβευτῶν παρὰ τῇ Πύλῃ. Πάντως ἐπέτυχεν ὁ Λούκαρις ἐν ἔτει 1627 τὴν προσωρινὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ἱησουϊτῶν ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, κυρίως τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ἄγγλου πρεσβευτοῦ Θωμᾶ Rowe, καὶ καθόλου τὴν ματαίωσιν τῶν περὶ ἐκλατινισμοῦ τῶν Ὀρθοδόξων σχεδίων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης.

Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἔτους 1628 ὁ Κύριλλος Λούκαρις εἰσῆλθεν εἰς τὴν τελευταίαν κρίσιμον περίοδον τῆς πατριαρχίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς του, τὸ βίαιον καὶ ἀποτρόπαιον τέλος τῶν ὁποίων ἐπῆλθεν μετὰ δεκαετίαν. Οὕτως, ἔνθεν μὲν ἡ Congregatio de propaganda fide συνῆλθε κατὰ τὰ ἔτη 1627 καὶ 1628 εἰς ἐπανειλημμένας συνεδριάσεις καὶ ἔλαβε τὰς τελικὰς ἀποφάσεις της περὶ τῆς ἐκθρόνισεως καὶ τῆς ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλλήνου Πατριάρχου διὰ παντὸς θεμιτοῦ καὶ ἀθεμίτου μέσου καὶ ἰδίως διὰ δαπάνης ἀφθόνων χρημάτων πρὸς Τούρκους καὶ Ἑλλήνας³. Ἐνθεν δὲ ἀφίκετο τὸ 1628 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀποσταλὲς ἐκ μέρους τῶν ἐν Γενεύῃ Καλβινιστῶν,

τούτου τῶν ἀνατολικῶν σπουδῶν τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας 4 (1975) 103 - 133. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν ἀγγλικανὸν ἀρχιεπίσκοπον Laud ἐδώρησε χειρόγραφον περιέχον ἀραβικὴν μετάφρασιν τῆς Πεντατεύχου.

1. Βλ. Χ ρ υ σ. Παπαδοπούλου, Σχέσεις Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς Γουσταῦον Ἀδόλφον Β' τῆς Σουηδίας. Ἐν «Θεολογία» 12 (1934) 289 - 291.

2. Βλ. καὶ C. D a v e y, ἔνθ' ἀν., σ. 318 ἐξ.

3. Βλ. τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων παρὰ G. H o f m a n n, ἐν «Orient. Christiana», ἔνθ' ἀν., σ. 55 - 57 καὶ 69 - 72.

ὅπως ἐπιδιώξῃ τὴν διάδοσιν προτεσταντικῶν ἰδεῶν, ὁ καλβινιστὴς (ἄρμινιανὸς) θεολόγος Ἀντώνιος Leger¹, ὡς πάστωρ καὶ σύμβουλος τῆς Ὁλλανδικῆς Πρεσβείας. Οὗτος, ἀναπτύξας μεγάλην προπαγανδιστικὴν δραστηριότητα, διέδιδε προτεσταντικὰς ἰδέας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξαποστείλας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς διάφορα μεγάλα ἑλληνικὰ κέντρα δραστηρίους προπαγανδιστὰς καὶ ἱεραποστόλους, ἰδρύσας σχολεῖα καὶ ἐφαρμόσας μεθοδικῶς ὅλα τὰ μέσα τῆς συστηματικῆς ἱεραποστολῆς. Ἐπὶ πλέον ὁ Leger κατὰ τὴν ὁκταετῇ περίπου παραμονὴν καὶ δρᾷσιν του ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπέτυχε νὰ κατακτήσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ στενὴν φιλίαν καὶ συνεργασίαν τοῦ Πατριάρχου, νὰ καταπείσῃ αὐτὸν ὅπως υἱοθετήσῃ τὴν καλβινικὴν Ὁμολογίαν καὶ γενικῶς νὰ ἐπηρεάσῃ πολυτρόπως τὰς δογματικὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ². Παραλλήλως δὲ καὶ ὁ πρεσβευτὴς Haga εἰργάζετο ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου διὰ μεγάλων πολιτικῶν καὶ χρηματικῶν μέσων καὶ συνεχῶν παρεμβάσεων παρὰ τῇ Πύλῃ διὰ «νὰ φυλάττῃ τὴν Ἐκκλησίαν μας ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς τῶν Παπιστῶν καὶ πάντων τῶν ἐναντίων», ὡς μαρτυρεῖ ὁ Λούκαρις³. Ὡς ὅμως ἦτο ἐπόμενον, ἡ τοιαύτη ἐπιδρομὴ καὶ δρᾶσις τῶν ἐτεροδόξων πρακτόρων ἐν μέσῳ τῶν Ὁρθοδόξων προὐκάλεσε σύγχυσιν καὶ ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν αὐτῶν, ὁ δὲ Λούκαρις, ἐν μέσῳ παντοίων διωγμῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων ἐκθρονίσεων, ἀνῆλθε τέλος κατὰ Μάρτιον τοῦ ἔτους 1637 τὸ πέμπτον ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ ἐπανέλαβε τὸν κατὰ τοῦ Παπισμοῦ ἀγῶνα, τὰ κατακτητικὰ σχέδια τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο ὅτι ἐματαίου. Διὰ τοῦτο τὸ Βτικανὸν ἀπεφάσισε νὰ θέσῃ ὀριστικὸν τέρμα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ «filii tenebrarum et inferni» τούτου, ἐπικουρούμενον καὶ ὑπὸ τινων ἀντιπάλων τοῦ Πατριάρχου Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Βερροίας Κύριλλον Κονταρῆν, διαδεχθέντα εἴτα τὸν Λούκαριν εἰς τὴν πατριαρχίαν. Πρὸς τοῦτο τὸ Βα-

1. B a u d - B o v y S., Antoine Léger, pasteur aux vallées vandoises du Plémont, et son séjour à Constantinople, d'après une correspondance inédite (1622 - 1631). Ἐν «Revue d'Histoire Suisse» τ. 24 (1944) 193 - 210.

2. Ἰδίως πρωτεύοντα ρόλον διεδραμάτισεν ὁ Leger εἰς τὴν σύνταξιν τῆς Ὁμολογίας καὶ τὴν παρουσίαν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου, ἔτι δὲ εἰς τὴν ἄσκησιν ἐπ' αὐτοῦ πίεσεως μετὰ τοῦ πρεσβευτοῦ Haga πρὸς υἱοθέτησιν καὶ τροποποίησιν καὶ βελτίωσιν κοινῇ συνεργασίᾳ καὶ ὑπογραφῇ αὐτῆς, καὶ ἐν γένει εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς Ὁμολογίας καὶ ἀποστολῆς αὐτῆς εἰς Ἑλβετίαν, Γαλλίαν καὶ ἀλλαχοῦ καὶ τὴν διανομὴν αὐτῆς μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων πρὸς προσηλυτισμὸν αὐτῶν. Π.χ. ἐν ἀνεκδότῳ ἐπιστολῇ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Leger (ἀποκειμένη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Γενεύης; gr. 37 - 38) γράφει, ὅτι ἔλαβεν οὗτος δύο ἀντίγραφα τῆς Ὁμολογίας, τὰ ὁποῖα εἶχεν ὁ Leger γράψῃ καὶ ἀποστείλῃ πρὸς αὐτὸν πρὸς ἰδιόχειρον ἀντιγραφὴν καὶ ὑπογραφὴν, ἅτινα καὶ ἀντιγεγραμμένα καὶ ὑπογεγραμμένα ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἀπεστάλησαν εἰς τὸν πρεσβευτὴν Haga καὶ διεβιβάσθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς Γαλλίαν.

3. G. H o f m a n n, αὐτόθι, σ. 99 - 100.

τικανὸν διέθεσε διὰ τῆς Αὐστριακῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβείας μέγα χρηματικὸν ποσόν¹, διὰ τοῦ ὁποίου, ὡς καὶ διὰ πολιτικῶν ραδιουργιῶν τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ Πατριάρχου, ἐπετεύχθη νὰ καταδικασθῇ οὗτος ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ νὰ στραγγαλισθῇ ὑπὸ τῶν γενιτσάρων τῇ 27 Ἰουνίου 1638, τὸ δὲ σῶμά του νὰ ριφθῇ εἰς τὸν Βόσπορον². Διὰ τὸν τραγικὸν θάνατον καὶ διὰ τὴν καθόλου ἐθνικοθηρησκευτικὴν καὶ πολιτιστικὴν δρᾶσίν του ἐθεωρήθη ὁ Κύριλλος Λούκαρις ὑπὸ πολλῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων ὡς «ἐθνομάρτυς» καὶ ὡς εἰς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἐκκλησιαστικοπολιτικῶν ἡγετῶν, τοῦ ιζ' αἰῶνος ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἀνατολῇ³.

Ἀλλὰ πέραν τῆς πολιτικοεκκλησιαστικῆς καὶ ἐθναρχικῆς δράσεως τοῦ Κυρίλλου Λουκάρως περισσότερον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα ἡ ἔναντι τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ Ὁμολογίας στάσις του καὶ ἡ καθόλου ὁμολογιακὴ τοποθέτησις αὐτοῦ μεταξὺ Ὁρθοδοξίας καὶ Καλβινισμοῦ. Καθ' ὅσον ἡ τελευταία αὕτη εἶναι βεβαίως κατακριτέα ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου. Διότι ἐνώπιον τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τοῦ δημιουργηθέντος πρωτοφανοῦς σκανδάλου εὗρεθεις ὁ Λούκαρις ἐτήρησεν ἔνοχον σιγὴν, περιοριζόμενος νὰ ἀποκηρύττῃ τὴν Ὁμολογίαν προφορικῶς καὶ νὰ ἀρῇται ἐνόρκως τὴν ὑπογραφὴν του, ἀλλ' ἡ καθόλου ὑποπτος ἔναντι αὐτῆς καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων στάσις του, μὴ θελήσαντος μέχρι τοῦ θανάτου του γραπτῶς νὰ ἀποκηρύξῃ καὶ ἀναίρεσῃ τὴν Ὁμολογίαν, διαρρηγνύων τὰ ἱμάτιά του διὰ τὸν ἀποδιδόμενον αὐτῷ καὶ τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ καλβινισμόν, ἠνάγκασε τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν νὰ καταδικάσῃ τὴν Ὁμολογίαν δι' ἐξ τοπικῶν Συνόδων, συγκροτηθεισῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1638 καὶ 1642, ἐν Ἰασίῳ τὸ 1642, ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1672, ἐν Ἱεροσολύμοις τὸ 1672 καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1691, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ διὰ δύο ὀρθοδόξων Ὁμολογιῶν πίστεως, συγγραφεισῶν πρὸς ἀναίρεσιν τῆς «Λουκαρείου» ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Κιέβου Πέτρου Μογίλα κατὰ τὰ ἔτη 1638 - 1642 καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου κατὰ τὸ ἔτος 1672⁴. Μετὰ τὰ

1. Ἰ. ω. Κ α ρ μ ί ρ η, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 204, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

2. Βλ. καὶ C. D a v e y, ἐνθ' ἀν. σ. 351.

3. Βλ. Ἰ ε ζ. Β ε λ α ν ι δ ι ὡ τ ο υ, Ὁ ἐθνομάρτυς Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις, Ἀθῆναι 1906. Κ. Β ο β ο λ ί ν η, Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, Ἀθῆναι 1952. Συλλογικὸς τόμος «Κύριλλος Λούκαρις», Ἀθῆναι 1939, ἰδ. σ. 11 - 57 ἄρθρον Α. Δ ι α μ α ν τ ο π ο ὕ λ ο υ, Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ὁ Κρής, ὁ μέγας Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης τοῦ ιζ' αἰῶνος, καὶ σ. 83 - 206 ἄρθρον Γ. Ἀ ρ β α ν ι τ ί δ η, Κύριλλος Λούκαρις. Τὰ κατὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν ταφὴν τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου. Πρβλ. καὶ Ε. Τ σ ο υ δ ε ρ ο ὕ, Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις, Ἀθῆναι 1939.

4. Βλ. Ἰ. ω. Κ α ρ μ ί ρ η, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 232 ἐξ. Τ ο ὕ α ὗ τ ο ὕ, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα. . . τ. Π², σ. 642 ἐξ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι, κατὰ τὴν Σύνοδον τῶν Ἱεροσολύμων (1672), καίτοι «μεθ' ὅρκου ἀποφαινόμενον τὸν Κύριλλον μὴ εἶναι ἐκεί-

άνωτέρω ανάγκη νὰ ἐξετασθῇ ἐγγύτερον ἡ διδασκαλία τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας, ἵνα καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου της δειχθῇ τὸ ἀντορθόδοξον αὐτῆς.

III.

Τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας

Ἐξετάζοντες νῦν ἐγγύτερον τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας διαπιστοῦμεν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὀρθόδοξον, ἐκφράζον τὴν γνησίαν πίστιν τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐξαιρέσει εὐαρίθμων τινῶν σημείων. Καθ' ὅσον ἡ διδασκαλία τῆς Ὁμολογίας ταύτης, γενικῶς ἐξεταζομένη καὶ συγκρινομένη πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου, συμπίπτει ἐν τοῖς πλείοσι σημείοις σχεδὸν κατὰ λέξιν πρὸς ἐκείνην, ἀκολουθοῦσα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον καὶ κυρίως τῇ *Institutio Christianae Religionis* τοῦ Καλβίνου, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ ἐν μέρει τῇ *Confessio Gallicana* καὶ τῇ *Confessio Belgica*, ἥτοι τοῖς συμβολικοῖς ἐκείνοις βιβλίοις, ἅτινα ἦσαν τὰ μᾶλλον διαδεδομένα μεταξὺ τῶν Καλβινιστῶν τῶν Κάτω Χωρῶν, ἔνθα ἐκυφορήθη καὶ ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν Ὁμολογία. Οὐχ ἤττον παρατηρεῖται ἐν τισι σημείοις αὐτῆς ἀσυμφωνία πρὸς τὴν καλβινικὴν διδασκαλίαν καὶ προσέγγισις τις πρὸς τὴν ὀρθόδοξον, τοῦθ' ὅπερ ὀφείλεται εἰς τροποποιήσεις καὶ διορθώσεις τοῦ ἀρχικοῦ ἀμιγροῦς καλβινικοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ Λουκάρως, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ βεβαίου σκανδαλισμοῦ τῶν Ὁρθοδόξων. Εἰδικώτερον ἐκ τῶν 18 κεφαλαίων καὶ τῶν 4 ἐρωτήσεων τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας ὀρθόδοξα εἶναι μόνον τὸ α', τὸ ζ' καὶ ἐν μέρει τὸ στ' κεφάλαιον, ἥτοι περὶ τοῦ τριαδικοῦ τοῦ Θεοῦ, τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς εἰς τοὺς ἀπογόνους των. Προτεσταντικὰ δ' ἐν γένει εἶναι τὰ ἄρθρα β', γ', θ', ι', ια', ιβ', ιγ', ιδ', ιε', ιζ' καὶ ἡ ἐρώτησις γ', ἥτοι περὶ ἀγίας Γραφῆς καὶ ἱερᾶς Παραδόσεως, Ἐκκλησίας, θείου προορισμοῦ, δικαιοσύνης ἐκ μόνης τῆς πίστεως, αὐτεξουσίου, ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων καὶ θείας εὐχαριστίας, ἐξ ὧν πάλιν καθαρῶς καλβινικὰ εἶναι τὰ ἄρθρα β' καὶ ιζ'. Τέλος ὡς ἡμικαλβινικὰ καὶ διαλλακτικὸν σκοπὸν ἔχοντα δέον νὰ χαρακτηρισθῶσι τὰ ἄρθρα δ', ε', η', ιστ' καὶ ιη', ὡς καὶ αἱ ἐρωτήσεις α', β' καὶ δ', ἥτοι περὶ ἀγίας Γραφῆς, δημιουργίας, θείας προνοίας, Ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, βαπτίσματος καὶ τῶν μετὰ θάνατον. Οἴκοθεν βεβαίως ἐννοεῖται, ὅτι ἡ γε-

νον τὸν τῶν κεφαλαίων πατέρα, μήτε μὴν τὴν ἐν τοῖς κεφαλαίοις πίστιν πρεσβεύειν, καὶ τέως τάναντία τοῖς κεφαλαίοις διδάσκοντα ἐπ' ἐκκλησίας. . .), καίτοι λοιπὸν «ἀποφαινόμενον τὸν Κύριλλον μηδεμίαν ὅλως ἔχειν εἶδῃσιν τῶν κεφαλαίων, μόνον διὰ τὸ μὴ κατ' ἐκείνων συγγράψειν ἐθελῆσαι, δις ὑπὸ Συνόδων πληρεστάτων ἀνεθεμάτισε σὺν τοῖς κεφαλαίοις» αὐτὸν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. (Αὐτόθι τ. II², σ. 805.806).

νική αὕτη παρατήρησις ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας, καθ' ὅτι λόγῳ τῶν ὑποῦλων σκοπῶν καὶ τῶν διαλλακτικῶν τάσεων τῆς 'Ομολογίας παρατίθενται συμφορόμεναι ἐν τισιν ἄρθροισι ὀρθόδοξοι ἀντιλήψεις μετὰ προτεσταντικῶν καὶ τῶν ἀνάπαλιν, ἢ καλβινικαὶ μετὰ λουθηρανικῶν, συμπαρατιθεμένων ὅλως ἑτερογενῶν στοιχείων καὶ συμβιβάζομένων τῶν ἀσυμβιβάστων¹. Διὰ ταῦτα, πρόκειται περὶ καλβινικοῦ μᾶλλον κειμένου ὑπὸ ὀρθόδοξον ἐπίδρασιν, καὶ οὐχὶ περὶ ὀρθοδόξου ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν, διότι παρουσιάζει τοιαύτην καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου, τὴν περιεχομένην ἐν τῇ *Institutio* αὐτοῦ καὶ ἄλλαις καλβινικαῖς 'Ομολογίαις, ὥστ' εὐλόγως θὰ ἡδύνατό τις, ἀγνοῶν τὸν συγγραφέα αὐτοῦ, νὰ ὑπολάβῃ αὐτὸ ὡς ἐξεληθὸν ἐκ τῆς γραφίδος αὐτοῦ τοῦ μεταρρυθμιστοῦ τῆς Γενεύης ἢ ἐτέρου τινὸς τῶν συνεργατῶν του.

Πρὸς πίστωσιν τῶν ἀνωτέρω γενικῶς εἰρημένων προβαίνομεν εἰς εἰδικωτέραν σύντομον ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς «Λουκαρείου» 'Ομολογίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον καλβινικὴν διδασκαλίαν.

Ἐν τῷ α' κεφαλαίῳ τῆς 'Ομολογίας ἀναπτύσσεται ὀρθοδόξως τὸ περὶ τριαδικοῦ Θεοῦ δόγμα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συμβόλου Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως, τονιζομένης ἔνθεν μὲν τῆς ἐνότητος, ἔνθεν δὲ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ τῆς ὁμοουσιότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα². Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν σημειοῦται γενικῶς διαφωνία μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Καλβινιστῶν³, δι' ὃ καὶ περιωρίσθη ἡ 'Ομολογία νὰ ἐπισημάνῃ μόνον τὴν διαφορὰν περὶ τὸ *filioque*, τὸ ὅποῖον καὶ ἀπορρίπτει. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διαλλακτικὴ τάσις τῆς 'Ομολογίας ἐν τῇ φράσει «Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενον», ἐνῶ οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μετὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, ἐχρῶντο τῇ φράσει «τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς», χρησιμοποιοῦντες ἅμα μετὰ τῶν ἀρχαίων Πατέρων καὶ τὸν τύπον «δι' Υἱοῦ», δι' οὗ διέκρινον τὴν αἰδίον καὶ ὑποστατικὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος «παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς» ἀπὸ τῆς ἐν χρόνῳ πέμψεως αὐτοῦ δι' Υἱοῦ. Τοῦτο ἄλλως τε φαίνεται παραδεχόμενος καὶ αὐτὸς ὁ Λούκαρις ἐν τε ταῖς ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Συνόδου περισωθείσαις ὁμιλίαις του καὶ ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Ὀλλανδὸν θεολόγον Uytenbogaert⁴.

1. Πλεῖω βλ. ἐν Ἰω. Καρμίρη, μν. ἔ. σ. 225 - 231. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐτερόδοξοι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς 'Ομολογίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, Ἱερουσαλὴμ 1948, σ. 16 ἐξ.

2. Λουκάριος 'Ομολογία κεφ. α', πρβλ. καὶ Δοσιθέου 'Ομολογία, ὅρος α'. Ἐν: Ἰω. Καρμίρη, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα, τ. II², σ. 645, 827.

3. Βλ. ἰδ. Καλβίνου, *Institutio* I, 13,1 ἐξ. *Confessio Gallicana*, ἄρθρ. 1, κτλ.

4. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, αὐτόθι τ. II², σ. 787 καὶ E. Legrand, μν. ἔ. τ. 4, σ. 299, πρβλ. καὶ σ. 297 - 298.

Ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ δέχεται ἡ Ὁμολογία ὡς πηγὴν τῆς πίστεως μόνον τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἣν θεωρεῖ θεόπνευστον καὶ ἀλάθητον, ἀπορριπτομένης τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως ἣ ὅπωςδήποτε μὴ θεωρουμένης ὡς πηγῆς ἰσοκύρου καὶ ἰσοστασίου τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ἀπογυμνουμένης τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἀλαλήτου καὶ τῆς αὐθεντίας αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων. Ἀλλὰ σαφῶς καὶ ρητῶς δὲν ἀπορρίπτεται ἡ ἱερὰ Παράδοσις, ἵνα μὴ προκληθῇ ἐντεῦθεν ἐξέγερσις τῶν δεχομένων καὶ τιμώντων αὐτὴν Ὁρθόδοξων ὡς κεκτημένην τὴν αὐτὴν μετὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς αὐθεντίαν. Ἡ τοιαύτη περὶ τῶν πηγῶν τῆς πίστεως διδασκαλία τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας εἶναι βεβαίως καλβινικὴ καὶ γενικώτερον προτεσταντικὴ, ἐδραζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς *sola scriptura*¹. Σχετικαὶ πρὸς τὴν ἁγίαν Γραφήν εἶναι καὶ αἱ ἐν τέλει τῆς Ὁμολογίας ἐπισυναφθεῖσαι τρεῖς πρῶται ἐρωτήσεις, ἐξ ὧν διὰ μὲν τῆς α' ἐπιτρέπεται ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς πᾶσι τοῖς πιστοῖς, διὰ δὲ τῆς β' δηλοῦται ὅτι, εἰ καὶ ἡ Γραφή ἱκανὰς πολλαχοῦ δυσκολίας παρουσιάζει, ὅμως «τὰ ἐν αὐτῇ τῆς πίστεως δόγματα λαμπρὰ καὶ σαφῆ τοῖς ἀναγεννηθεῖσι καὶ φωτισθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» εἶναι· καὶ διὰ τῆς γ' ἀναγνωρίζονται ὡς κανονικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὅσα καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ Συνόδου, ἀπορριπτομένων δηλαδὴ τῶν Δευτεροκανονικῶν. Τὰ ἀνωτέρω εἶναι ὑπὸ προτεσταντικὴν ἐπίδρασιν, καὶ μάλιστα ἡ ἐν τῇ β' ἐρωτήσει διδασκαλία, ὅτι ἡ ἁγία Γραφή εἶναι σαφὴς «τοῖς ἀναγεννηθεῖσι καὶ φωτισθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», οἱ ὅποιοι δύνανται νὰ ἐννοῶσι καὶ τὰ δυσχερῆ χωρία, φωτιζόμενοι «τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτι παρ' αὐτῆς τῆς Γραφῆς, διὸ καὶ λύχνος καὶ φῶς ἡ Γραφή, φωτίζουσα τὴν διάνοιαν τῶν πιστῶν καὶ ἀπελαύνουσα τὸ σκότος»². Ἀντιθέτως οἱ Ὁρθόδοξοι διὰ τῶν Συνόδων αὐτῶν καὶ τῶν Ὁμολογιῶν τοῦ Μογίλα καὶ τοῦ Δοσιθέου, ἀπορρίψαντες τὴν προτεσταντικὴν ἐτεροδιδασκαλίαν περὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς ὡς τῆς μόνης πηγῆς τῆς πίστεως, παρεδέχθησαν παρ' αὐτὴν καὶ τὴν ἱερὰν Παράδοσιν, ὡς δύο ἰσοκύρους πηγὰς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, συναποδεχθέντες ἅμα καὶ τὰ Ἀναγινωσκόμενα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διὰ τῆς ἐν Ἱερουσολύμοις Συνόδου³, ἐνῶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος τοῦ 1672 ἀπεκάλεσεν αὐτὰ «καλὰ καὶ ἑνάρετα καὶ οὐκ ἀπόβλητα δίολου»⁴. Τοιουτοτρόπως οἱ Ὁρθόδοξοι ἀπέρριψαν τὴν οὕτω λεγομένην «εἰδολογικὴν ἀρχὴν» (*formale Prinzip*) τοῦ Προτεσταντισμοῦ

1. Βλ. ἰδ. Institut. I, 7, 1 ἐξ., Conf. Belg. VII, Conf. Gallic. V.

2. Παρὰ Ἱω. Καρμίρη, αὐτόθι τ. II², σ. 649. Πρβλ. καὶ Institut. I, 9, 3.

3. Αὐτόθι, τ. II², σ. 849 - 850.

4. Αὐτόθι, τ. II², σ. 773.

περὶ τῆς μοναδικῆς αὐθεντίας τῆς ἁγίας Γραφῆς, παραδεχθέντες, ὡς ἐλέχθη, παρ' αὐτῇ καὶ τὴν ἱερὰν Παράδοσιν.

Ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ διδάσκεται ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς τοῦ Καλβίνου¹, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν περὶ σχετικοῦ θείου προορισμοῦ ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ἣν ἐκτίθησιν ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ ὅρῳ τῆς Ὁμολογίας αὐτοῦ². Οὕτως ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ «Λουκαρίῳ» Ὁμολογίᾳ ἡ περὶ διπλοῦ προορισμοῦ διδασκαλία τοῦ Καλβίνου τὸ μὲν τῶν ἐκλεκτῶν εἰς αἰωνίαν μακαριότητα, τὸ δὲ τῶν κατακεκριμένων εἰς αἰωνίαν κόλασιν. Ἀλλά, πλὴν τοῦ Δοσιθέου, τὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ καλβινικὴν διδασκαλίαν τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας ἀπέκρουσαν καὶ αἱ ὀρθόδοξοι Σύνοδοι ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ 1638³, ἐν Κωνσταντινουπόλει—Ἰασίῳ τοῦ 1642⁴ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις τοῦ 1672⁵, μετὰ τῶν Ὁμολογιῶν τοῦ Πέτρου Μογίλα⁶ καὶ τοῦ Δοσιθέου⁷, διδάξασαι ἀπὸ συμφώνου τὸν ἐπὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐρειδόμενον σχετικὸν προορισμόν, μὴ θιγομένης ἀλλὰ προϋποτιθεμένης τῆς συνεργίας καὶ συμπράξεως καὶ «συμμαχίας» τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας.

Τὰ κεφάλαια δ' καὶ ε', ἐν προφανεῖ πρὸς τὸ προηγούμενον σχέσει, πραγματεύονται περὶ δημιουργίας καὶ θείας προνοίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας τοῦ Καλβίνου⁸. Ἡ ἐξάρτησις αὕτη εἶναι περισσότερον καταφανὴς ἐν τοῖς περὶ προνοίας ἀορίστως λεγομένοις καὶ ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ νοουμένοις, δι' ὃ καὶ ἀφίστανται ἐν τισὶ τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας⁹.

Ἐν τοῖς κεφαλαίοις στ' καὶ ζ' γίνεται λόγος ἀφ' ἑνὸς μὲν περὶ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἀφ' ἑτέρου δὲ περὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν τούτων διδασκαλιῶν δὲν διίστανται κατ' οὐσίαν οἱ Ὀρθόδοξοι καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι¹⁰, ἀποδεχόμενοι ἀπὸ συμφώνου

1. Instit. III, 24, 23. II, 4, 1 - 2. Conf. Belg. XIV. Conf. Gallic. VIII.

2. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, αὐτόθι II², 828 - 829.

3. Αὐτόθι, τ. II², σ. 653.

4. Αὐτόθι, τ. II², σ. 658.

5. Αὐτόθι, τ. II², σ. 828 - 829.

6. Αὐτόθι, τ. II², σ. 686 ἐξ.

7. Αὐτόθι, τ. II², σ. 828 - 829.

8. Αὐτόθι, τ. II², σ. 828 - 829.

9. Instit. I, 14 ἐξ. 16, 3. 17, 1 ἐξ.

10. Πρβλ. τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου τοῦ 1642 (Καρμίρη, αὐτόθι II², 658) καὶ Δοσιθέου, Ὁμολογ. ὅρ. ε' (αὐτόθι σ. 829).

11. Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ μὲν στ' κεφάλαιον ἐφάνη τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδῳ τοῦ 1642 ὡς ἀπερικλείον πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, οὐ μόνον τὴν προπατορικὴν,

τὴν περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας οἰκου-
μενικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ ἡ' κεφάλαιον ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ μόνου μεσίτου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀπορριπτομένων οὕτως «ἐσκιασμένως ἄγαν καὶ δολίως» τῶν πρεσβειῶν τῶν Ἀγίων ὑπὲρ τῶν ζώντων καὶ ἄρα καὶ τῆς ἐπικλήσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν πιστῶν. Σχετικῇ εἶναι καὶ ἡ ἐν τέλει τῆς Ὁμολογίας δ' ἐρώτησις, δι' ἧς ἀπορρίπτεται μὲν ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων, παρέχεται δὲ ἄδεια «εἰκόνας ἔχειν καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀγίων τῷ βουλομένῳ», οὐδενὸς ὅμως περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν λεγομένου. Εὐνόητον βεβαίως, ὅτι ἡ ἀσαφὴς καὶ ὑστερόβουλος αὕτη ἄδεια καὶ συγκατάβασις ἐγένετο πρὸς παραπλάνησιν τῶν Ὁρθοδόξων, ἐνῶ ἀντίκειται πρὸς τὰς συναφεῖς προτεσταντικὰς δόξας¹. Ἀντιθέτως ὁ Πατριάρχης Δοσιθέος ἀντιπαρέθεσε τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ὅτι ἐν ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν «ἐντεύξεσι καὶ αἰτήσεσιν εἶναι πρεσβευτὰς τοὺς Ἀγίους, καὶ πρὸ πάντων τὴν πανάχραντον μητέρα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοὺς τε ἁγίους ἀγγέλους, ἀποστόλους, προφῆτας, μάρτυρας, ὁσίους, καὶ πάντας οὓς ἐκεῖνος ἐδόξασεν ὡς πιστοὺς αὐτοῦ θεράποντας». Ὁμοίαν διδασκαλίαν περὶ τῶν Ἀγίων ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ δ' ἐρωταποκρίσει τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου καὶ ἐν ταῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδοις τῶν ἐτῶν 1638, 1642 καὶ 1672².

Ἐν τοῖς κεφαλαίοις θ' καὶ ιγ' διδάσκεται ἡ θεμελιώδης προτεσταντικὴ δόξα περὶ τῆς ἐκ μόνης τῆς πίστεως δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου, ἀπορριπτομένων τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ θεωρουμένων ἀπλῶς ὡς μέσων «ἐπὶ μαρτυρίᾳ τῆς πίστεως πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἡμῶν κλήσεως». Ἐν τῇ διατυπώσει τῆς θέσεως ταύτης οἱ συμπιληταὶ

ὡς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ὁμολογεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀναβλύζουσαν προαιρετικὴν καὶ θανάσιμον, ἣν καρποὺς ἐκείνης ὀνομάζει καὶ μηδὲνα ἐξαιροῦν αὐτῆς (τῆς θανάσιμου τῆς κατὰκριτον ἐκτελούσης τὸν ταύτην ἐργαζόμενον) οὔτε τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μερίζονα, οὔτε τὴν ἐν γυναιξὶν εὐλογημένην, τὴν ἄμωμον καὶ ἀειπάρθενον Μαρίαν ἢ προπάτοράς τινας ἢ προφῆτας καὶ ἀποστόλους, δι' ὃ κατὰ τοῦτο ἐκρίθη ὡς ἀλλότριον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως». (Παρά Ἰω. Καρμίρη, αὐτόθι Π², 659). Τὸ δὲ ζ' κεφάλαιον ἀποσιωπᾷ τὴν εἰς ἄδου κάθοδον τοῦ Χριστοῦ, προφανῶς λόγῳ τῶν γνωστῶν μεταξὺ Καλβινισμοῦ καὶ Ὁρθοδόξιας διαφορῶν. (Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Χριστολογικὴ ἑτεροδιδασκαλία τοῦ ιστ' αἰῶνος καὶ ἡ εἰς ἄδου κάθοδος τοῦ Κυρίου, ἐν Ἱεροσολύμοις 1935, σ. 39 ἐξ.).

1. Σαφέστερον ἐκφράζεται ὁ Λούκαρις ἐν τινι πρὸς τὸν De Dominis ἐπιστολῇ του, ἐν ἣ γράφει: «Maintenant je prends Dieu en témoin qu'en récitant les offices publics, c'est avec la plus grande douleur que j'entends invoquer les saints en tant d'occasions, et que je vois Jesus — Christ mis de côté». (Παρά P. Trivier, Un Patriarche de Constantinople au dix-septième siècle, Cyrille Lucar, Paris — Lausanne 1877, σ. 108).

2. Παρά Ἰω. Καρμίρη, ἐνθ' ἀν. τ. Π², σ. 653, 831, 850 ἐξ.

τῆς Ὁμολογίας καλβινισταὶ θεολόγοι, σαφῶς ἠκολούθησαν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου¹, πρὸς ἣν ὁ Δοσίθεος ἀντέταξεν, ὅτι «οὐ διὰ πίστεως ἀπλῶς μόνης διακαιοῦσθαι τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ διὰ πίστεως ἐνεργουμένης διὰ τῆς ἀγάπης, ταῦτόν εἶπεῖν, διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν ἔργων»². Τὸ αὐτὸ ἐδίδαξαν καὶ πᾶσαι αἱ ἀντιλουκάρειοι καὶ ἀντιπροτεσταντικαὶ Σύνοδοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τοιουτρόπως οἱ Ὁρθόδοξοι κατεδίκασαν ὁμοφώνως καὶ τὴν οὕτω λεγομένην «ὕλικὴν ἀρχὴν» (materiale Prinzip) τοῦ Προτεσταντισμοῦ περὶ τῆς ἐκ μόνης τῆς πίστεως (sola fide) δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου, ἄνευ τῶν ἀγαθῶν ἔργων.

Ἐν τοῖς κεφαλαίοις ι', ια' καὶ ιβ' ἀναπτύσσεται ἡ προτεσταντικὴ διδασκαλία περὶ τῆς ὁρατῆς καὶ ἀοράτου Ἐκκλησίας, ἥς κεφαλὴ εἶναι μόνον ὁ Ἰησοῦς Χριστός, τῆς ἀοράτου δὲ Ἐκκλησίας μέλη εἶναι «οἱ ἅγιοι οἱ εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν ἐκλελεγμένοι», ἀποκλεισμένων τῶν «ὑποκριτῶν», οἵτινες μόνον «ἐν ταῖς μερικαῖς Ἐκκλησίαις» δύνανται νὰ συνυπάρχωσι μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν, ὡς βλέπομεν «τὸν σῖτον τοῖς ἀχύροις συναναμιγνύμενον». Ἐπίσης ἀπορρίπτεται τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας, δυναμένης «ἁμαρτάνειν καὶ ἀντὶ τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος ἐκλέγεσθαι», ἐμμέσως δὲ αἴρεται ἐπίσης ἡ Ἱεραρχία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, κλονιζομένης τῆς θέσεως τοῦ ἐπισκόπου κατ' ἀποστολικὴν διαδοχὴν ἐν αὐτῇ, ὡς καὶ τὸ κύρος καὶ αἱ διδασκαλὶαι τῶν Πατέρων, τῶν πιστῶν διδασκομένων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³. Εἶναι προφανές, ὅτι καὶ ἡ περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία αὕτη τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας, διατυπωθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διδασμάτων τοῦ Καλβίνου καὶ λουθηρανικῶν τοιούτων⁴, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ἣν ἐκτίθησιν ἐκτενῶς ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ἐν τοῖς ἀντιστοιχείοις ὅροις τῆς Ὁμολογίας αὐτοῦ⁵, ἐνῶ αἱ ὀρθόδοξοι Σύνοδοι τοῦ ιζ' αἰῶνος κατεδίκασαν τὰς ἐκκλησιολογικὰς ἐτεροδιδασκαλίας τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας. Οὕτως ἐδιδάχθη ὑπὸ τῶν ἀντιπροτεσταντικῶν Συνόδων καὶ Ὁμολογιῶν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι οὐ μόνον ἀόρατος, ἀλλ' ἅμα καὶ κυρίως ὁρατὸν καθίδρυμα, διεπόμενον ὑπὸ Ἱεραρχίας, εἰς τοὺς Ἀποστόλους ἀναγούσης τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ὅτι τὰ «μέλη τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι πάντας καὶ μόνους τοὺς πιστοὺς. . . καὶ οἱ τινες ἐξ αὐτῶν ἁμαρτίας παντοίαις ὑπεύθυνοι εἶεν», καὶ ὅτι

1. Βλ. Institut. III, 2 καὶ 11. III, 14, 18 - 19. 15, 1. 16, 1. Τινὲς ἀνευρίσκουσι καὶ σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ Compendium Theologiae τοῦ Ἰακώβου Heerbrand καὶ τὰς Ὁμολογίας τῆς Βυρτεμβέργης καὶ τῆς Βοημίας. (Βλ. L'Orient et les Réformes, ἐν «Revue de Théologie et de Philosophie» 116 (1984), σ. 161).

2. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, ἐνθ' ἀν. τ. II², 831 - 835.

3. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, αὐτόθι τ. II, σ. 646 - 647.

4. Institut. IV, 1.6.8. Revue de Théologie et de Philosophie, αὐτόθι, σ. 162.

5. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, αὐτόθι τ. II², σ. 831 - 835.

«τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἀδύνατον ἀμαρτῆσαι ἢ ὅλως πλανηθῆναι ἢ ποτὲ τὸ ψεῦδος ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἐκλέξαι», ἅτε προφυλασσομένην ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος¹.

Ἐν τῷ ιδ' κεφαλαίῳ ἀπορρίπτεται ἡ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου ὀρθόδοξος διδασκαλία καὶ ἀναλαμβάνεται ἡ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος καλβινικὴ ἀπαισιόδοξος περὶ αὐτοῦ ἐκδοχή², ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται ἡ ἀντίστοιχος ὀρθόδοξος διδασχὴ ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ τοῦ Δοσιθέου³. Κατ' αὐτὴν ὑφίσταται συνεργία τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου παράγοντος, ἡγουμένου καὶ ἐπικρατοῦντος τοῦ πρώτου ἐν τῇ οἰκειώσει τῆς σωτηρίας, ἐνῶ κατὰ τὴν Λουκάρεϊον «νεκρὸν εἶναι τὸ αὐτεξούσιον» τῶν ἀνθρώπων, «μηδαμῶς ἐκείνων ἰσχυόντων ποιῆσαι τὸ ἀγαθόν... ὥστε μηδὲν ἐξ αὐτῶν ἢ δύνασθαι ἢ ἐργάζεσθαι». Ἐπὶ πλέον δὲ κατὰ τῆς περὶ αὐτεξουσίου καλβινικῆς διδασκαλίας τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας ἐστράφησαν καὶ αἱ ὀρθόδοξοι Σύνοδοι ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ 1638⁴, ἐν Κωνσταντινουπόλει - Ἰασίῳ τοῦ 1642⁵ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις τοῦ 1672⁶, μετὰ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Πέτρου Μογίλα⁷, ἀναπτύξασαι τὴν ἀρχαιοπαράδοτον αἰσιόδοξον περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ αὐτεξουσίου αὐτοῦ ὀρθόδοξον διδασκαλίαν.

Τὰ κεφάλαια ιε', ιστ' καὶ ιζ' τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας πραγματεύονται περὶ τῶν μυστηρίων⁸. Ἐκ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἡ καλβινικὴ αὕτη Ὁμολογία παραδέχεται μόνον δύο, τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν, ὀρίζουσα ἅμα τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν μυστηρίων καλβινικῶς⁹. Καὶ τὸ μὲν βάπτισμα πραγματεύεται κατὰ τὸ πλεῖστον ὀρθοδόξως¹⁰, τοῦναντίον ὅμως τὴν θείαν εὐχαριστίαν πραγματεύεται ἐξ ὁλοκλήρου καλβινικῶς, πολεμουμένης ἰδίως τῆς «μετουσίωσης»¹¹. Ἐντεῦθεν ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος, ἀποκρούων τὰς καινοφανεῖς ταύτας ἑτεροδιδασκαλίας, ἐκτίθησι τὴν ἀντίστοιχον ὀρθόδοξον διδασκαλίαν περὶ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων: βαπτίσματος, χρίσματος, θείας εὐχαριστίας, μετανοίας, ἱερωσύνης, γάμου καὶ εὐχελαίου, ὁμιλῶν ἰδίως διὰ μακρῶν περὶ τοῦ βαπτίσματος

1. Πρακτικὰ Συνόδων Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἐτῶν 1638, 1642 καὶ 1672. Ὁμολογία Δοσιθέου ὅρ. ι' - ιβ', πρβλ. καὶ Ὁμολογία Μογίλα I, ἑρ. πβ' - υς'.

2. Αὐτόθι, τ. II², σ. 647. Πρβλ. Instit. II, 2.3.5. Conf. Belg. XXIV. Conf. Gallic. XXII.

3. Ὅρ. 14, αὐτόθι, τ. II², σ. 836 - 837.

4. Αὐτόθι, τ. II², σ. 653.

5. Αὐτόθι, τ. II², σ. 660.

6. Αὐτόθι, τ. II², σ. 794 - 795.836.

7. Αὐτόθι, τ. II², σ. 684.687.

8. Αὐτόθι, τ. II², σ. 660.

9. Instit. IV, 14, Conf. Belg. XXXIII. Conf. Gallic. XXXV.

10. Δ. Μ π α λ ά ν ο υ, Ἡ Ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἀθήναι 1906, σ. 22 - 23.

11. Παρά Ἰω. Κ α ρ μ ί ρ η, αὐτόθι, τ. II², σ. 660. Instit. IV. 17.

καὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, τὴν ὁποίαν ἰδιαιτέρως δέχεται οὐ μόνον ὡς μυστήριον, ἀλλ' ἅμα καὶ ὡς «θυσίαν ἀληθῆ καὶ ἱλαστικὴν, προσφερομένην ὑπὲρ πάντων τῶν εὐσεβῶν, ζώντων καὶ τεθνεώτων, καὶ ὑπὲρ ὠφελείας πάντων»¹. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι πᾶσαι αἱ ὀρθόδοξοι Σύνοδοι καὶ αἱ Ὁμολογίαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνέπτυξαν τὴν περὶ θείας εὐχαριστίας ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ἐν ἀντιπαράβολῃ πρὸς τὴν τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας, συνεκλήθη δὲ μάλιστα εἰδικῶς πρὸς τοῦτο ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1691 ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Καλλίνικον καὶ ἡ τελευταία ἀντιλουκάρειος Σύνοδος τοῦ ιζ' αἰῶνος, ἥτις ἐκτενέστερον ἡσχολήθη περὶ τὸ δόγμα τοῦτο καὶ εἰδικώτερον περὶ τὴν ὀρθόδοξον ἔννοιαν τοῦ λατινογενοῦς ὅρου «μετουσίωσις»².

Τὸ ιη', τὸ καὶ τελευταῖον, κεφάλαιον τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας πραγματεύεται τὴν μετὰ θάνατον τύχην τῶν χριστιανῶν καὶ ἀπορρίπτει τὸ καθαρτήριο πῦρ, «τὸν περὶ καθαρτηρίου μῦθον»³, πλὴν ὅμως («κεκαλυμμένως πῶς») προτεσταντικῶς «τάς νεομισμένας ἡμῖν ἐπὶ τοῖς ἀποικοινομένοις μνείας ἐκβαλεῖν κατεπείγεται», ὡς ἀπεφάναντο αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἰασίῳ Σύνοδοι⁴. Δηλαδή κατακρίνεται ἡ ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν ἀπόρριψις τῶν μνημοσύνων καὶ τῶν δεήσεων τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων⁵.

Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τεσσάρων ἐρωταποκρίσεων, προστεθεισῶν φαίνεται ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως ἐν τέλει τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τῆς Ὁμολογίας, πάντως ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Leger καὶ ἐγκρίσει αὐτοῦ. Ἐν αὐταῖς γίνεται λόγος ἐν μὲν τῇ α': «εἰ δεῖ τὴν ἱεράν Γραφὴν κοινῶς παρὰ πάντων τῶν χριστιανῶν ἀναγινώσκεισθαι», ἐν δὲ τῇ β': «εἰ σαφές ἐστὶν ἡ Γραφὴ τοῖς ἀναγινώσκουσι χριστιανοῖς», ἐν δὲ τῇ γ': «ἱεράν Γραφὴν ποῖα βιβλία καλεῖς», καὶ ἐν τῇ δ': «περὶ τῶν εἰκόνων πῶς ὀφείλομεν φρονεῖν»⁶. Καὶ περὶ μὲν τῶν τριῶν πρώτων ἐρωταποκρίσεων ἐπεσημάνθη ἡ ἐπ' αὐτάς προτεσταντικὴ ἐπίδρασις ἀνωτέρω ἐν τέλει τοῦ β' κεφαλαίου, μεθ' οὗ ὀργανικῶς συνάπτονται αὗται. Περὶ δὲ τῆς τετάρτης, ἥτις «τὴν τῶν σεπτῶν καὶ ἁγίων εἰκόνων σχετικὴν ἀποβάλλεται προσκύνησιν», ἐδιδάχθη ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι τιμῶσι «τάς ἁγίας εἰκόνας σχετικῶς, ὡς τῆς πρὸς ἐκείνας τιμῆς ἐπὶ τὰ πρωτότυπα ἀναφερομένης· ὁ γὰρ τὴν εἰκόνα τιμῶν διὰ τῆς εἰκόνης τὸ πρωτότυπον προσκυνεῖ

1. Αὐτόθι, τ. II², σ. 837 - 844.

2. Βλ. αὐτόθι, τ. II², σ. 853 - 863, καὶ Ὁρθόδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 273 - 275.

3. Αὐτόθι, τ. II², σ. 648.

4. Αὐτόθι, τ. II², 654, 660.

5. Πρβλ. καὶ Μογίλα, Ὁμολογ. I, ἐρ. νζ' - ζη', ὡς καὶ Δοσιθεῖοι, Ὁμολογ. ὁρ. ιη'.

6. Αὐτόθι, τ. II², σ. 649 - 650.

καὶ ἡ δόξα οὐ μερίζεται οὐδ' ὅλως σχίζεται»¹. Συναφῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνωτέρω ἐν κεφαλαίῳ ἡ' τῆς 'Ομολογίας τοῦ Δοσιθέου καὶ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων διδασκαλία περὶ τῶν πρεσβειῶν τῶν 'Αγίων ὑπὲρ τῶν πιστῶν καὶ ἄρα καὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν 'Αγίων ἐκ μέρους τῶν ἐπικαλουμένων αὐτούς.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω συντόμου ἐπισκοπήσεως τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου τῆς «Λουκαρείου» 'Ομολογίας συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὕτη δὲν ἐκφράζει πιστῶς τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα καὶ φρόνημα καὶ τὴν γνησίαν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ἀλλ' ἀποπνέει τὸ προτεσταντικὸν πνεῦμα, ἐκθέτουσα γενικώτερον μὲν τὴν προτεσταντικὴν, εἰδικώτερον δὲ τὴν καλβινικὴν διδασκαλίαν. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα κατέληξε καὶ ἡ ἀντιπροτεσταντικὴ Σύνοδος τῶν Ἱεροσολύμων (1672), ἡ ἀσκήσασα λεπτομερεῖς κριτικὴν ἐπὶ τῆς «Λουκαρείου» 'Ομολογίας καὶ ἀντιπαραθεῖσα εἰς αὐτὴν τὴν ὀρθόδοξον 'Ομολογίαν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἡ Σύνοδος ἀνεζήτησε καὶ ἀνεῦρε μεταξὺ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ τὰ αὐτόγραφα χειρόγραφα τῶν ὁμιλιῶν καὶ κηρυγμάτων του πρὸς τὸν λαόν, τῶν ὁποίων τὴν διδασκαλίαν ἠρεύνησεν ἐν ἀντιπαραβολῇ καὶ συγκρίσει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ 'Ομολογίας, διαπιστώσασα οὕτως ὅτι τὰ κηρύγματα «κατὰ διάμετρον ἀντίκειται τοῖς κεφαλαίοις ἐκείνοις καὶ ἐρωτήσεσιν» τῆς κακεμφάτου «Λουκαρείου» 'Ομολογίας. Σχετικῶς ἡ Σύνοδος βεβαιοῖ, ὅτι περιῆλθεν αὐτῇ ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Λουκάρεως «βιβλος», περιέχουσα τὰ κηρύγματα αὐτοῦ ἐν τοῖς ναοῖς, ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς 'Ομολογίας «πᾶν τοῦναντίον» ἀποδεικνύεται ἡ ὀρθοδοξία τοῦ Πατριάρχου. «Βίβλον ἐν μήκει πρώτῳ ἰδιόχειρον καὶ σχέδιά τινα ἰδιόχειρα Κυρίλλου ἔχομεν, ἐν ᾗ φαίνονται αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἐκάστη Κυριακῇ καὶ ἑορτασίμῳ ἡμέρᾳ λεχθεῖσαι ἐκείνῳ ὁμιλίαι, πᾶν τοῦναντίον ἀποφαινόμεναι τοῖς ὑποβολιμαίοις ἐκείνοις κεφαλαίοις, ἐξ ὧν καὶ τινὰς ἐκλογὰς τιθέμεν ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι (δηλ. τοῖς συνοδικοῖς πρακτικοῖς) εἰς τελείαν πίστιν τῶν λεγομένων ἡμῶν. . . ἅτινα κατὰ διάμετρον ἀντίκειται τοῖς κεφαλαίοις ἐκείνοις καὶ ἐρωτήσεσιν» τῆς «Λουκαρείου» 'Ομολογίας². Καὶ ἐν τέλει ἡ Σύνοδος ἀπεφήνατο: «Ὡσπερ τὸ μέλαν ἐναντίον τῷ λευκῷ ἢ τὸ σκότος στέρησις τοῦ φωτός, οὕτως ἡ λεγομένη αὕτη Κυρίλλου 'Ομολογία ἐναντία καὶ στέρησις τῆς ἐν τῇ 'Ανατολικῇ Ἐκκλησίᾳ θεοπνεύστου καὶ εὐαγ-

1. Σύνοδοι Κωνσταντινουπόλεως - Ἰασίου 1642 καὶ Ἱεροσολύμων 1672, αὐτόθι Π², 660 καὶ 851.

2. Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, μν. ἔ. τ. Π², σ. 787 - 798. Πρβλ. καὶ Χρυσ. Παπαδόπουλου, Κυρίλλου Λουκάρεως πέντε ὁμιλιῶν καὶ ἑκθεσις ὀρθοδόξου πίστεως, Ἀλεξάνδρεια 1913. K. Rosemond, Sermons 1598 - 1602, Leyden 1974.

γελικῆς ἀληθείας» εἶναι¹. Ἐπὶ πλέον ἡ Σύνοδος ἐν τῷ ἰδιοτύπῳ τούτῳ μακροχρονίῳ θεολογικῷ διαλόγῳ μεταξὺ Ὁρθοδοξίας καὶ Καλβινισμοῦ ἀντιπαρέθεσεν εἰς τὴν «Λουκαρείον» Ὁμολογίαν τὴν τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου Ὁμολογίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, δι' ἧς ἐν ἰσαριθμοῖς τῇ «Λουκαρείῳ» κεφαλαίοις καὶ ἐρωτήσεσιν ἐκτίθεται θετικῶς καὶ ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν προτεσταντικὴν ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία, τηρηθείσης μάλιστα τῆς αὐτῆς διατάξεως τῆς ὕλης καὶ ἔστιν ὅτε καὶ τῶν αὐτῶν λέξεων καὶ φράσεων καὶ περιόδων, «ὅν» ἔχῃ ἕκαστος τῶν πιστῶν συγκρίνειν καὶ παραβάλλειν ἀμφοτέρω καὶ γινώσκειν ῥαδίως τὴν εὐσέβειαν μὲν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὸ ψεῦδος δὲ τῶν αἰρετικῶν». Τὰ κεφάλαια τῆς Ὁμολογίας τοῦ χαρκτηρίζει αὐτὸς ὁ Δοσίθεος ὡς «κατὰ διάμετρον ἀντικείμενα» ἐκείνοις τῆς «Λουκαρείου», «ὥστε δύνασθαι ταῦτα καλεῖσθαι ἔλεγχον καὶ διόρθωσιν τῶν λεγομένων Κυρίλλου κεφαλαίων». Ἐντεῦθεν ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῶν κεφαλαίων τῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας ἀπὸ σκοποῦ διετηρήθη κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ἐν τῇ Δοσιθεείῳ, ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν περιεχόμενον μετεβλήθη γενικῶς καὶ συνεπληρώθη, ἀντικατασταθείσης τῆς καλβινικῆς διδασκαλίας ἐκείνης διὰ τῆς ὀρθοδόξου, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἡ ἔκτασις τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ὑπερεδιπλασιάσθη².

IV.

Ἐπιλεγόμενα

Ἐν κατακλειῖδι δυνάμεθα, ἐπὶ τῇ βάσει πάντων τῶν προειρημένων, νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ τεθὲν διπλοῦν ἐρώτημα: Εἶναι ὄντως ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Λούκαρις ὁ πραγματικὸς καὶ ἀληθινὸς συγγραφεὺς τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ Ὁμολογίας πίστεως, ἡ δὲ ἐναντι αὐτῆς στάσις καὶ σχέσις τοῦ ὑπηγορεύθη ἐκ θρησκευτικῶν ἢ καὶ ἐκ πολιτικῶν ἐλατηρίων; Ὁ ὁμιλῶν, ἀφ' ἧς πρὸ πεντηκονταετίας, κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου τοῦ «Ὁρθοδόξια καὶ Προτεσταντισμός, ἡρξάτο ἐρευνᾶν τὸ παρὸν θέμα³, ἐσχημάτισε τὴν πεποιθήσιν, συνεχι-

1. Ἰω. Καρμίρη, ἐνθ' ἀν., τ. II, σ. 720.

2. Αὐτόθι, σ. 816.

3. Πρβλ. καὶ Ch. K. Bradow, μν. ἔ., σ. 164: «Without doubt, the most thorough and comprehensive study of the relations between Orthodoxy and Western Protestantism was by John Karmiris. . . Karmiris was the first greek writer to make a systematic study of the Confession in comparison with the Confessio Belgica, the Confessio Gallicana and Calvin's Institutes. He returned to the subject of Protestant-Orthodox relations in «Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας», which provided the documents for a study of the dogma of Orthodoxy».

σθεΐσαν καὶ ἐνισχυθεΐσαν ἔκτοτε, ὅτι ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις δὲν εἶναι ὁ πραγματικὸς καὶ ἀληθινὸς συγγραφεὺς τῆς λεγομένης «Λουκαρίου» Ὁμολογίας, ἥτις δὲν εἶναι ἐνιαῖον ἔργον ἐνὸς συγγραφέως καὶ εἰδικῶς τοῦ μὴ διαθέτοντος τὴν ἀπαιτουμένην θεολογικὴν παιδείαν καὶ ἐπιστήμην πρὸς συγγραφὴν ἐνὸς τόσοῦ δυσχεροῦς δογματικοῦ κειμένου Κυρίλλου Λουκάρεως. Οὗτος δὲν εἶναι ὁ γνήσιος καὶ μοναδικὸς συγγραφεὺς τῆς Ὁμολογίας, ἀλλ' ὁ ἐξαναγκασθεὶς ἐκ τῆς συγκυρίας τῆς τότε κρίσιμου ἐκκλησιαστικοπολιτικῆς καταστάσεως νὰ υἱοθετήσῃ αὐτήν, ὑπὸ καλβινιστῶν θεολόγων ἀρχικῶς συντεθεῖσαν, ἐπενεγκῶν μικράς τινας τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις τοῦ περιεχομένου αὐτῆς ἐπὶ τὸ ὀρθοδόξοτερον, κινούμενος ἐκ πολιτικῶν ἐλατηρίων, ἐν τῇ ἐτέρᾳ ιδιότητι αὐτοῦ ὡς ἐθνάρχου τοῦ κινδυνεύοντος ὀρθοδόξου Ἑλληνικοῦ λαοῦ, οὗτινος τὴν σωτηρίαν ἐπεδίωκεν. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην στηρίζουσι πολλὰ καὶ ἀξιόπιστα ἱστορικὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς κυοφορίας, τῆς δημοσιεύσεως καὶ τῆς χρήσεως τῆς Ὁμολογίας ταύτης ὑπὸ τῶν Καλβινιστῶν, ὡς καὶ τὸ διαπιστωθὲν ἀνωτέρω γεγονός, ὅτι ὁ Λούκαρις ἐστερεῖτο τῶν ἀπαιτουμένων θεολογικῶν προϋποθέσεων καὶ δυνατοτήτων πρὸς συγγραφὴν ἐνὸς τόσοῦ ἀρτίου δογματικοῦ κειμένου, περιέχοντος κατὰ τρόπον ἀριστουργηματικὸν τὴν ἄγνωστον εἰς τοὺς τότε Ὀρθοδόξους θεολόγους διδασκαλίαν τῆς καλβινικῆς καὶ γενικώτερον τῆς προτεσταντικῆς Μεταρρυθμίσεως. Τοῦτο κατανοεῖται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Λούκαρις οὐδὲν ἀξιόλογον δογματικὸν ἢ ἄλλο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἰδίας Ὀρθοδόξου Θεολογίας ἔργον ἠδυνήθη νὰ συγγράψῃ, διὰ τὸν εὐνόητον λόγον ὅτι ἦτο μόνον ἱκανὸς ἄνθρωπος δράσεως, διακριθεὶς ὡς ἐκκλησιαστικοπολιτικὸς ἡγέτης, καὶ οὐχὶ ὡς συγγραφεὺς θεολόγος. Κατὰ ταῦτα δὲν δύναται ἡ Ὁμολογία αὕτη νὰ εἶναι γνήσιον καὶ αὐθεντικὸν ἔργον τοῦ Λουκάρεως ἐν τῇ ἀρχικῇ διατυπώσει καὶ μορφῇ αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι συμπίλημα ἐκ καλβινικῶν δογματικῶν κειμένων, καὶ πρὸ πάντων τῆς *Institutio* τοῦ Καλβίνου, ἐρανισθὲν ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τῶν: *Diodat*, *le Clerk*, *Leger* καὶ ἄλλων, καὶ ἐν τέλει ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως θεωρηθὲν καὶ βελτιωθὲν καὶ συμπληρωθὲν διὰ τῶν τεσσάρων ἐν τέλει ἐρωταποκρίσεων καὶ οὕτως υἱοθετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ. Ἐπομένως ἡ ψευδεπίγραφος αὕτη Ὁμολογία συνετέθη «συνεργασίᾳ πολλῶν λογίων», καὶ δὴ κατὰ πρῶτον μὲν καὶ κύριον λόγον καὶ σχεδὸν κατὰ τὸ ὅλον ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων καὶ ἄλλων ἴσως καλβινιστῶν θεολόγων, δευτερευόντως δὲ ὅλως καὶ κατὰ μικρόν τι ἢ μᾶλλον κατ' ἐλάχιστον καὶ ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως, περιορισθέντος μόνον εἰς μικράν τινα καὶ ἀσήμαντον θεώρησιν τοῦ ἀρχικοῦ καλβινικοῦ κειμένου, καθ' ὅσον εἶναι λίαν ἀμφίβολον ἂν ἐγνώριζεν ἐπακριβῶς τὰς μεταξὺ Ὀρθοδοξίας καὶ Καλβινισμοῦ δογματικὰς ἰδίως διαφοράς. Ἄρα εἶναι νόθον καὶ ὑποβολιμαῖον καὶ ψευδεπίγραφον κείμενον ἡ Ὁμολογία αὕτη, ἀπλῶς καὶ μόνον ἀντιγραφὲν καὶ ὑπογραφέν, μετὰ τινας τροποποιήσεις καὶ συμπληρώσεις ὑπὸ

τοῦ Λουκάρεως¹, χαρισαμένου εἰς τοὺς ἰσχυροὺς προστάτας φίλους του διαμαρτυρομένου², πρὸς ἀποτροπὴν μείζονος ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐθνικοῦ κινδύνου.

Οὕτως, ἄρα, ὁ Λούκαρις, κατὰ γε τὴν ἀπ' ἀρχῆς σχηματισθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν γνώμην, ὑπείκων εἰς τὰς δυσμενεῖς περιστάσεις καὶ τοὺς ἐπικρεμαμένους κατὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς ζωῆς του μεγάλους κινδύνους, συνεπικουρούντων δὲ καὶ τοῦ ἀστάτου χαρακτῆρός του καὶ τῶν ἐλλειπῶν καὶ κακῶν δογματικῶν γνώσεών του, ἠναγκάσθη νὰ υἱοθετήσῃ, ἴσως μετ' ἐλαφρῶν τινῶν τροποποιήσεων καὶ βελτιώσεων ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ, ὅπως ἰδιωτικῶς («κατ' ἰδίαν») καὶ οὐχὶ («κοινῶς»), «λαθαρῶς» καὶ οὐχὶ «δημοσίως», ἦτοι ὡς ἰδιώτης καὶ ὡς ἄτομον καὶ οὐχὶ ἐπισήμως ὡς Πατριάρχης, τὴν ἣν οἱ Καλβινισταὶ ἀρχικῶς συνέταξαν Ὁμολογίαν, ἴσως φρονῶν ὅτι οὐδὲν διὰ ταύτης θὰ ἐπετύγχανον ἐκεῖνοι μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων. Οὕτως ἐν μέρει δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῆς καὶ τὴν ἔκρηξιν τοῦ μεγάλου θορύβου ἀκαθόριστος καί, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀχαρακτήριστος διαγωγὴ καὶ στάσις του, δηλαδὴ ὅτι οὔτε τὴν ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως πρὸς Ὁρθόδοξους ἀπευθυνόμενος, οὐδ' ὑπεστήριξεν αὐτὴν πολεμουμένην, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπεκλήρυσεν ἐπισήμως καὶ δημοσίᾳ, οὐδὲ ἀνήρρεσεν αὐτὴν δι' ἰδιαιτέρας εἰδικῆς συγγραφῆς³, περιοριζόμενος νὰ διαβεβαιοῖ τοὺς Ὁρθοδόξους, «ὅτι οὐκ ἔχουσι τὰ κεφάλαια σύστασιν, ὅτι οὐκ ἔστι σύγγραμμα αὐτοῦ»⁴. Ἐν πάσῃ περιπτώσει βέβαιον εἶναι,

1. Τούτων οὕτως ἐχόντων, καὶ τὸ ἐπιχείρημα ἀπὸ τοῦ αὐτογράφου τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τῆς Ὁμολογίας στερεῖται μεγάλης ἀποδεικτικῆς ἀξίας. Βλ. E. L e g r a n d, μν. ἔ., τ. I, σ. 318 - 319 καὶ τ. IV, σ. X, préface.

2. Πρὸς τούτους, καὶ ἰδιαιτάτα τοὺς ἐν Γενεύῃ, «der Patriarch Cyrillus Lucaris übertrag den Genfern die Ausgedehnteste Vollmacht, mit der ihnen übersandten griechischen Confession anzufangen, was sie wollten». Ἐν: A l. R e i f f e r s c h e i d, Briefe G. M. L i n g e l s c h e i m s, M. B e r n e g g e r s u n d I h r e r F r e u n d e, N a c h H a n d s c h r i f t e n, H e i l b r o n n 1889, σ. 900.

3. Ἰω. Κ α ρ μ ῑ ρ η, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 215 - 216.

4. Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἰ ε ρ ο σ ο λ ύ μ ω ν, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Βουκουρέστιον 1715, σ. 1171. Ὡς γράφομεν (αὐτόθι σ. 216), ὁ Κύριλλος Λούκαρις «ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ μακροῦ ἐκκλησιαστικῇ δράσει καὶ τῇ πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους ἀναστροφῇ αὐτοῦ παρουσιάζετο καὶ ἀνεγνωρίζετο ὡς ὀρθόδοξος, οὐδὲν σπουδαῖον ἐνεργήσας ἐν τῇ πράξει πρὸς διάδοσιν τοῦ Καλβινισμοῦ μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ πρὸς καλβινικὴν μεταρρυθμίσιν τῆς Ἐκκλησίας του ἢ ὑποταγὴν αὐτῆς εἰς τὸν Προτεσταντισμόν. Κατὰ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ ὄντι Σύνοδον (1672), «οὐδέποτε ὡς καλουμένων ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐγνώσθη ὁ Κύριλλος. . . Ἀλεξάνδρειας γὰρ πάπας κατὰ Μελέτιον γεγονώς, καὶ ψήφῳ κοινῇ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κλήρου εἰς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον μετατεθείς, οὔτε ἐν συνόδῳ, οὔτε ἐν ἐκκλησίᾳ, οὔτε ἐν οἴκῳ ὀρθοδόξου τινός, καὶ τέως εἰπεῖν, οὔτε κοινῶς, οὔτε κατ' ἰδίαν εἶπεν ἢ ἐδίδαξέ τι ὁπωσοῦν, ἐξ ὧν ἐκείνῳ πρεσβεύειν οἱ ἐναντίοι φασίν». (Παρά Ἰω. Κ α ρ μ ῑ ρ η, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα, τ. II², σ. 786).

ὅτι ἡ «Λουκάρειος» Ὁμολογία δὲν ἤσκησε θετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, ἀλλὰ τοὐναντίον ἀρνητικὴν τοιαύτην, καθ' ὅσον προὐκάλεσε τὸν σαφῆ ὑπ' αὐτῶν καθορισμὸν διαφόρου θέσεως καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιθέσεως τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας ἔναντι τῆς ἀντιστοίχου προτεσταντικῆς διδασκαλίας. Ἀντιθέτως ἡ πιστὴ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐκτέλεσις πάντων τῶν ἱερατικῶν καὶ ποιμαντικῶν καθηκόντων του, ἡ ὀρθόδοξος ὑπ' αὐτοῦ διδασχὴ τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἔναντι αὐτοῦ ὀρθόδοξος καθόλου ἀναστροφή του μαρτυροῦσιν, ὅτι οὗτος παρέμεινεν ἐσωτερικῶς ὀρθόδοξος, ὑπέστη ὅμως καλβινικὴν τινα διάβρωσιν, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἰδιωτικῶς προέβαινεν ἐν ἐπιστολαῖς του εἰς δογματικὰς τινὰς παραχωρήσεις καὶ συμβιβασμοὺς πρὸς τὸν Καλβινισμόν, οἷον ἐρωτοτροπῶν καὶ ἐπιδεικνύων ἀνεπίτρεπτον καὶ ἀξιοκατάκριτον στάσιν ἔναντι τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ Ὁμολογίας, προφανῶς διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος. Καὶ ὡς πολιτικὴ πράξις δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ὑπὸ πολιτικὴν πίεσιν υἱοθέτησις ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως τῆς ὑπὸ τῶν Καλβινιστῶν ἀρχικῶς συνταχθείσης Ὁμολογίας, ὡς ἐπίσης καὶ ἱκανὰ ἄλλα διπλωματικὰ διαβήματά του κέκηνται πολιτικὴν διάστασιν. Ἴσως θὰ ἡδύνατό τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ καλβινισμὸς τοῦ Λουκάρεως ἦτο μᾶλλον ἰδιωτικὸς καὶ προσωπικὴ του ὑπόθεσις, ἐνῶ δημοσίᾳ παρουσιάζετο οὗτος καὶ ἐνήργει ὡς ὀρθόδοξος, ἐπιδειξάμενος πιστότητα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν καὶ ἀγωνιζόμενος καὶ προκινδυνεύων ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τῆς πατρίδος του, ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον. Τὸ τραγικὸν τέλος του ἐν μέσῳ τῆς δεινῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως καὶ κρίσεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς καὶ ἡ ὅλη μαρτυρικὴ ζωὴ του ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπιβάλλουσιν εἰς ἡμᾶς πάντας σεβασμὸν τῆς μνήμης του, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τοὺς συγχρόνους διαμαρτυρομένους θεολόγους ἐπιβάλλουσιν, ὅπως παύσωσι πλέον νὰ ἐκμεταλλεύωνται ποικιλοτρόπως τὴν ὑπὸ τῶν προγόνων των χαλκευθεῖσαν δῆθεν «Λουκάρειον» Ὁμολογίαν, τὸ «μέγιστον τοῦτο ματαιολόγημα»¹, ἣτις ἀπετέλεσε κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ μέχρι σήμερον διὰ τοὺς Ὁρθοδόξους «λίθον προσκόμματος καὶ πέτρην σκανδάλου» (Ρωμ. 9, 33), ἰδιαίτατα ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐποχῇ τοῦ Οἰκουμενισμοῦ καὶ τῶν πολυμερῶν θεολογικῶν διαλόγων μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν Λουθηρανῶν, τῶν Καλβινιστῶν, τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ ἄλλων Προτεσταντικῶν Ὁμολογιῶν καὶ παραφυάδων διὰ μέσου τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν².

Ἀντιθέτως ὅμως ἀπὸ τῆς ἐτέρας, τῆς προτεσταντικῆς, πλευρᾶς δὲν ἐτηρήθη

1. Σύνοδος Ἱεροσολύμων (1762), αὐτόθι.

2. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν διαλόγῳ μετὰ τῶν Ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, Ἀθήναι 1975.

ὁ ὑπὸ τῶν Καλβινιστῶν διεξαχθεὶς ὀρθοδόξο-προτεσταντικὸς διάλογος κατὰ τὴν παροῦσαν τρίτην φάσιν — ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ κατὰ τὴν μεθεπομένην πέμπτην φάσιν διεξαχθεὶς ὑπὸ τοῦ προτεσταντικοῦ μισσιοναρισμοῦ τοῦ ιθ' αἰῶνος¹ — ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ θεωρητικοῦ ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἐτοποθέτησαν αὐτὸν ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων ἐν ἀρχῇ², εἴτα δὲ καὶ οἱ Λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς Τυβίγγης³, ὡς καὶ οἱ μετὰ τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου διαλεχθέντες διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι⁴, ἀλλ' ὑπεβίβασθη οὗτος εἰς ἀπαράδεκτον προσηλυτισμὸν διὰ χρήσεως ἡκιστα εὐαγγελικῶν μέσων καὶ ἀντιδεοντολογικῆς συμπεριφορᾶς ἔναντι τῶν πασχόντων καὶ κατὰ μεγάλων κινδύνων ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν Ὁρθοδόξων, δι' ἣν ἀναμφιβόλως ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν δύναται κατ' οὐδένα λόγον νὰ εἶναι ὑπερήφανος⁵. Διὰ πάντα ταῦτα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ιζ' αἰῶνος διεκόπησαν αἱ ἐπαφαὶ μεταξὺ τῆς Ὁρθοδόξου καὶ τῶν Καλβινικῶν ἢ Μετερρυθμισμένων Ἐκκλησιῶν, ἕως οὗ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαις τοῦ κ' αἰῶνος ἔλαβον χώραν τοπικαὶ προπαρασκευαστικαὶ ἐπαφαὶ καὶ συζητήσεις ἐν Ἀμερικῇ, Ρουμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Καλβινιστῶν θεολόγων. Ἀλλὰ μείζονα σημασίαν κέκτληται αἱ προπαρασκευαστικαὶ συναντήσεις καὶ συζητήσεις θεολόγων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἐκπροσώπων τοῦ Παγκοσμίου Συνδέσμου τῶν Μετερρυθμισμένων Ἐκκλησιῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατ' Ἰούλιον τοῦ 1979, ἐν Γενεύῃ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1981 καὶ ἐν Σαμπεζὺ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1983. Παραλλήλως ὁ παγκόσμιος σύνδεσμος τῶν Μετερρυθμισμένων Ἐκκλησιῶν ἐν τῇ γενικῇ συνελεύσει του ἐν Ὀττάβα τοῦ Καναδᾶ τὸ 1982 ἀπεφάσισε τὴν ἐναρξιν ἐπισήμου διαλόγου μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸ δὲ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀνταποκρινόμενον ἐζήτησε κατ' Ἰανουάριον 1984 ἀπὸ τὰς κατὰ τόπους Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας τὸν διορισμὸν ἀντιπροσώπων αὐτῶν πρὸς συγκρότησιν τῆς πανορθοδόξου προπαρασκευαστικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς προετοιμασίαν τοῦ διαλόγου

1. Βλ. περὶ τούτου Ἰ. ω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, Ὁρθοδόξα καὶ Προτεσταντισμός, σ. 277 ἐξ.

2. Αὐτόθι, σ. 30 ἐξ.

3. Αὐτόθι, σ. 76 ἐξ.

4. Αὐτόθι, σ. 136 ἐξ.

5. Οἱ συγκροτήσαντες τὴν Σύνοδον τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ 1672 Ὁρθόδοξοι κατηγοροῦσι τοὺς Καλβινιστάς, ὅτι συνέθεσαν τὴν ὑποβολιμαίαν «Λουκάρειον» Ὁμολογίαν «οὐκ ἀγνοοῦντες τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀλλ' ἀνασχυνοῦντες καὶ πρὸς ἀπάτην τῶν ἀπλουστέρων περιάπτειν ἡμῖν ἀνοίκεια ἐπιχειροῦντες» (παρὰ Ἰ. ω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, μν. ξ., τ. II², σ. 785), ἐφ' ᾧ καὶ «ἐπενόησαν λέγειν τουτὶ τὸ προφανέστατον ψεῦδος, ὅτι ἅπερ αὐτοὶ περὶ πίστεως φρονοῦσι, ταῦτα καὶ ἡ Ἀνατολικὴ φρονεῖ Ἐκκλησία. . . ὅτι μακρὰν ἐκείνων διεστηκότων ἡμῶν, καὶ τρόπῳ τινὶ μὴ δυναμένῳ πᾶσι Καλουῖνοις γινώριμον ἀποκαταστήσαι τὸ κατ' ἐκείνων τῶν ἰδίων καθηγεμόνων σκευώρημα, ἤρκεσεν αὐτοῖς πρὸς μόνην ἀπάτην τῶν ἀπλουστέρων ἐγκαυχᾶσθαι, ὅτι εἴ τι Καλουῖνοις κεκαινοτόμηται, τοῦτο καὶ ἡ Ἀνατολικὴ φρονεῖ Ἐκκλησία, καὶ τάνάπαλιν» (αὐτόθι σ. 783).

τούτου, ὀρισθείσης τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς διὰ τὸν προσεχῆ Μάρτιον¹.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον ἐκ τῶν ἐν τοῖς πρόσθεν ἐκτεθέντων διαπιστοῦται προσέτι τὸ ἄκρως ἐνδιαφέρον γεγονός, ὅτι διαρκοῦντος τοῦ ιζ' αἰῶνος κραταιὰ διεξήχθη πάλη ἐπὶ ὀρθοδόξου ἐδάφους ἐντὸς ἐκρηκτικῆς ψυχροπολεμικῆς ἀτμοσφαίρας μεταξὺ Παπισμοῦ καὶ Προτεστантиσμοῦ καὶ ἀμφοτέρων κατὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μὲ κύριον πρωταγωνιστὴν τοῦ ἐκτυλιχθέντος ἐπικοῦ δράματος τὸν ἡρωϊκὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλον Λούκαριν, ὅστις ἡγωνίσθη δι' ὅλων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων καὶ ἐξ ἀγνῶν ἐλατηρίων ἵνα σώσῃ, καθ' ὃν αὐτὸς ἐνόμιζεν ὑπὸ τὰς τότε κινδυνώδεις περιστάσεις προσφορώτερον τρόπον, τὸ κλυδωνιζόμενον καὶ κινδυνεῦον νὰ καταποντισθῇ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας του καὶ τῆς πατρίδος του ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν. Δι' ἀμφοτέρα ταῦτα ἡγωνίζετο ὡς πατριάρχης καὶ ὡς ἐθνάρχης ὁ Λούκαρις ἐν τῷ δεινῷ ἐκείνῳ ἀγῶνι, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔλαβον μέρος οὐ μόνον θεολόγοι καὶ κληρικοὶ καὶ μεσσιονάριοι, ἀλλ' ἅμα καὶ πολιτικοὶ καὶ διπλωμάται, οὐ μόνον Ἐκκλησίαι, ἀλλὰ καὶ Κράτη, δαπανηθέντων μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν καὶ μεταβληθέντος ἐν τινι μέτρῳ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος εἰς πολιτικὸν τοιοῦτον, μὲ κορυφαῖον θῦμα τὸν Κύριλλον Λούκαριν². Ὅθεν δίκαιον εἶναι ὅπως ἐξαρθῇ τὸ σπουδαῖον γεγονός, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἀπέκρουσε κατὰ τρόπον προκαλοῦντα τὸν θαυμασμόν τὴν γενομένην κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σοβαρὰν ἀπόπειραν διεισδύσεως τοῦ τε Παπισμοῦ καὶ τοῦ Προτεστантиσμοῦ εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολήν, παρὰ πᾶσαν τὴν χαλεπότητα τῶν τότε περιστάσεων δι' αὐτήν, κατορθώσασα νὰ μὴ παρασυρθῇ ὑπὸ τῶν ἐπελθόντων καὶ ἀπειλησάντων σοβαρῶς αὐτὴν δύο μεγάλων ἐτεροδόξων χριστιανικῶν ρευμάτων τῆς Δύσεως, ὡς ἀκριβῶς δὲν παρεσύρθη καὶ ὑπὸ τοῦ κατακλύσαντος καὶ ἐπὶ τὸν ἑαυτῆς Γολγοθᾶν καθηλώσαντος αὐτὴν Μωαμεθανισμοῦ, οὗτινος ὁμοίως τοὺς βαρβάρους ἐξισλαμισμοὺς κατάρθωσε τελικῶς νὰ διαφύγῃ. Ἰδιαιτάτα ἐπέτυχεν αὕτη — διὰ τῶν μνημονευθεισῶν ἐξ τοπικῶν Συνόδων τῆς, τῶν δύο Ὁμολογιῶν τοῦ Μογίλα καὶ τοῦ Δοσιθέου, ὡς καὶ διαφόρων ἄλλων συγγραφικῶν συμβολῶν μεμονωμένων θεολόγων τῆς³ — νὰ

1. Βλ. «Ἐπίσκεψις» Αὐγούστου 1979, Μαρτίου 1981 καὶ 1983. Th. F. Torrance, *Theological Dialogue between Orthodox and Reformed Churches*, Edinburgh and London 1985. N. Ehrenström, etc., *The Orthodox Church and the Churches of the Reformation. A survey of Orthodox-Protestant dialogues. Faith and Order paper No 76*, Geneva 1975.

2. Καὶ κατὰ τὸν C. Emeriau, ὁ Λούκαρις «soutenu par les ambassadeurs anglais et hollandais, mal vu des représentants français, autrichien et vénitien, c'est une véritable bataille diplomatique, qui va se livrer autour de sa personne» (Cyrille Lucar, ἄρθρον ἐν *Dictionnaire de Théologie Catholique* XI, 1005).

3. Ἀλλαχοῦ παρεθέσαμεν «σύντομον ἔκθεσιν τῆς διδασκαλίας τῶν Συνόδων καὶ Ὁμολο-

ἀποκρούση τὸν νεοφανῆ εἰς τὴν Ἀνατολὴν Προτεσταντισμὸν καὶ νὰ καθορίσῃ τὴν διδασκαλίαν καὶ στάσιν τῆς καθόλου ἔναντι τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως τῆς Δύσεως, ὀριοθετήσασα οὕτω τὴν διαχωρίζουσιν αὐτὴν ἀπ' ἐκείνης γραμμὴν. Τοιοῦτοτρόπως διέσωσεν αὕτη τὴν αὐθυπαρξίαν καὶ ἰδιαιτερότητά της καὶ διεφύλαξεν ἁσινῇ καὶ ἀλώβητον καὶ ἀνόθευτον τὴν ταυτότητά της ἔναντι τῶν καταβληθεισῶν μεγάλων προσπαθειῶν ἔνθεν μὲν πρὸς ἐκλατινισμόν, ἐτέρωθεν δὲ πρὸς ἐκπροτεσταντισμὸν αὐτῆς. Οὕτω δὲ διεκρίθη ἀπ' αὐτῶν ὡς κατέχουσα ἐνδιάμεσόν τινα θέσιν μεταξὺ τοῦ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ ὡς συνεχιζούσα ἀδιακόπως καὶ κατ' εὐθεῖαν τὴν ἀρχαίαν μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἡ κανονικὴ καὶ νόμιμος αὐτῆς κληρονόμος ἐν τε τῇ δογματικῇ πίστει, τῇ λατρείᾳ καὶ τῷ πολιτεύματι ἐκείνης. Ὡς δὲ ἰδιαιτέρως ἔναντι τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐχάραξεν αὕτη, ὡς ἐλέχθη, τὴν ὀριακὴν γραμμὴν τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τὴν ἐν πολλοῖς σημείοις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς δομῆς καὶ τάξεως ἀντίθεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἀντίστοιχον προτεσταντικὴν τοιαύτην. Εἰδικώτερον τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν κατεδίκασε τελικῶς ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις συνελθοῦσα τὸ 1672 μεγάλη τοπικὴ ὀρθόδοξος Σύνοδος, ἡ μεγαλυτέρα καὶ σπουδαιότερα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος¹, τὴν ὑπὸ τῆς ὁποίας καταδίκην τῆς προτεσταντικῆς διδασκαλίας ἀνεγνώρισε καὶ υἱοθέτησεν ὁλόκληρος ἡ κατ' ἀνατολὰς Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ καταδίκη δὲ αὕτη ἐπεξετάθη, ἐκτὸς τοῦ Καλβινισμοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐγγύτερον πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν ἱσταμένου Λουθηρανισμοῦ, ἐφ' ὅσον υἱοθέτησεν αὕτη τὰς τρεῖς θεολογικὰς Ἀποκρίσεις τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου Β' πρὸς τοὺς Λουθηρανούς θεολόγους τῆς Τυβίγγης (1574 - 1581)² μνημονεύσασα μάλιστα καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Λουθήρου καὶ εἰδικῶς ἀπορρίψασα τὴν περὶ θείας Εὐχαριστίας διδασκαλίαν αὐτοῦ³. Ἀδιαμφισβητήτως ἡ ἀπόφασις

γιῶν τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς καλβινικῆς «Λουκαρείου» Ὁμολογίας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ καθόλου». (Βλ. Ὁρθόδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 265 - 275). Σημειωθῆτω προσέτι, ὅτι ὁ Δοσίθεος ἐν τῷ ἀντιπροτεσταντικῷ ἀγῶνί του ἐστηρίχθη ἐπὶ ὁμοίων συγγραφῶν τῶν ὀρθόδοξων θεολόγων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Μελετίου Συρίγου, Γεωργίου Κορσεσίου, Γαβριὴλ Σεβήρου, Ἱερεμίου Β' Κωνσταντινουπόλεως, Πέτρου Μογίλα, Μελετίου Πηγά, Νεκταρίου καὶ Θεοφάνους Ἱεροσολύμων, Γαβριὴλ Πελοποννησίου Φιλαδελφείας, Ἰωάννου Ναθαναήλ, Γρηγορίου Χίου, καὶ ἄλλων Ἑλλήνων θεολόγων, μνημονευομένων ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει τῶν πρακτικῶν τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου, παρὰ Ἰω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, μν. ἔ.τ. Π², σ. 785 καὶ 811.

1. Βλ. Ἰω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, αὐτόθι, τ. Π², σ. 774 - 853.

2. Βλ. Ἰω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, Ὁρθόδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 76 - 135.

3. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα, τ. Π², σ. 785, 796, 810 - 811, 841 - 844.

τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων μετὰ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ὑπῆρξαν ἡ τελικὴ καὶ ὀριστικὴ ἀπάντησις τῆς Ὁρθοδοξίας πρὸς τὸν Καλβινισμόν καὶ γενικώτερον τὸν Προτεσταντισμὸν ἐξ ἀφορμῆς τῆς λεγομένης «Λουκαρείου» Ὁμολογίας, ἡ δὲ Σύνοδος αὕτη ἀπετέλεσεν ὁρόσημον εἰς τὰς σχέσεις καὶ τὸν διάλογον μεταξὺ Ὁρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ¹.

Ἐκ πάντων τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐκτεθέντων συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ἐπανελήφθη ὁ ὑπὸ τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Μελάγχθονος ἐγκαινισθεὶς ἐν τῇ πρώτῃ φάσει του καὶ ἐπὶ Ἱερεμίου Β' συνεχισθεὶς ἐν τῇ δευτέρᾳ φάσει του διάλογος μεταξὺ Ὁρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ, ἀλλ' ὑπὸ διάφορον φορέα καὶ μορφήν καὶ μέθοδον. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην φάσιν ὁ διάλογος ἦτο μονομερὴς καὶ ἑμμεσος, ἅτε τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μὴ ἀνταποκριθέντος ἐπισήμως². Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν φάσιν ἐξειλίχθη εἰς διμερῆ καὶ ἄμεσον ἐπιστολιμαῖον θεολογικὸν διάλογον, καθ' ὃν ὁ Προτεσταντισμὸς ἐξεπροσωπήθη ὑπὸ τοῦ

1. Καὶ κατὰ τὸν Ph. Schaff, μν. ἔ.τ. I, σ. 61, «The Synod of Jerusalem is the most important in the modern History of the Eastern Church and may be compared to the Council of Trent. Both were equally hierarchical and intolerant, both fixed the doctrinal status of the Churches they represent and both condemned the evangelical doctrines of Protestantism». Σημειωθῆτω δὲ ἐνταῦθα ὅτι ἡ Σύνοδος τῶν Ἱεροσολύμων εἶναι ἔργον κυρίως τοῦ κλεινοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ ἐπιτυχὴς καταπολέμησις καὶ υπερνίκησις τῶν ἐπιβουλευσαμένων κατὰ τὸν 15' αἰῶνα τὴν τῆς Ὁρθοδοξίας αὐθυπαρξίαν Προτεσταντισμοῦ καὶ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ. Πρὸς τοῖς ἄλλοις κατὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ συνέγραψεν ὁ Δοσίθεος τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων, τὴν ἐγκριθεῖσαν καὶ περιληφθεῖσαν ἐν αὐτοῖς προσωπικὴν αὐτοῦ Ὁμολογίαν τῆς ὁρθοδόξου πίστεως, τὸ «Ἐγχειρίδιον ἐλέγχου τὴν καλβινικὴν φρενοβλάβειαν, συκοφαντοῦσαν τὴν ἀνατολικὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν», τὸ «Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου Καρυοφύλλου», ἐπὶ πλεόν δὲ ἐδημοσίευσεν καὶ ἐτέρων ὁρθοδόξων θεολόγων ἀντιπροτεσταντικὰ καὶ ἀντιλατινικὰ συγγράμματα, ὡς π.χ. Μελετίου Συρίγου «κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἀντίρρησις», Μάξιμου Πελοποννησίου «Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν Παπιστῶν» καὶ ἄλλα. Ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἀντιπροτεσταντικοῖς ὁ Δοσίθεος παρεσκεύασεν καὶ ἐξέδωκε καὶ σπουδαιότατα ἀντιλατινικὰ συγγράμματα, οἷα τὴν γνωστὴν ἀντιρρητικὴν τριλογίαν του «Τόμον καταλλαγῆς», «Τόμον ἀγάπης» καὶ «Τόμον χαρᾶς», ὡς καὶ τὸ σημαντικὸν ἔργον του: «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων», ἐν τῷ ὁποίῳ συνεκέντρωσε πᾶν ὅ,τι ἐγράφη καὶ ἐγένετο ἐναντίον τοῦ Παπισμοῦ πρὸς ἄμυναν τῆς Ὁρθοδοξίας μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος. Πρὸς τούτοις ἐδημοσίευσεν καὶ «Νεκταρίου Ἱεροσολύμων πρὸς τὰς προσκομισθείσας θέσεις περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα», καὶ ἄλλα. (Πλείω βλ. ἐν Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ὁμολογία τῆς ὁρθοδόξου πίστεως τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, Ἀθῆναι 1949. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα. . . , τ. II', σ. 774 ἐξ., 814 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Δοσίθεος, ἄρθρον ἐν «Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ», τ. 5., σ. 193 ἐξ.).

2. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1963. Τοῦ αὐτοῦ, Μαρτίνος Λούθηρος, Ἀθῆναι 1983.

Λουθηρανισμού διὰ τῶν λουθηρανῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης (1573 - 1581), ἀσχο-
ληθέντων θεωρητικῶς περὶ τὰς σπουδαιότερας διαφορὰς μεταξὺ Ὁρθοδοξίας καὶ
Προτεσταντισμοῦ¹. Ἐνταῦθα δύναται νὰ ὑπαχθῇ καὶ ὁ ἰδιάζων πολυετής (1622 -
1627) θεολογικὸς διάλογος, ὃν διεξήγαγεν ἀνεπισήμως ἐν Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ
Ἑλβετίᾳ μετὰ πολυαρίθμων λουθηρανῶν πρὸ πάντων θεολόγων, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ
ἀγγλικανῶν καὶ καλβινιστῶν, ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐπιφανῆς
Ἑλλήν θεολόγος Μητροφάνης Κριτόπουλος, ὅστις καίτοι ἐσπερεῖτο ἐπισήμου ἐκ-
κλησιαστικῆς ἐξουσιοδοτήσεως, ὅμως διὰ τοῦ ὅλου προφορικῶς διαλογικοῦ, ὡς καὶ
τοῦ γραπτοῦ ἔργου του, καὶ μάλιστα τῆς περιφήμου Ὁμολογίας του, συνέβαλε τὰ
μέγιστα εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκ-
κλησίας καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν προτεσταντικὴν τοιαύτην².
Κατὰ δὲ τὴν τρίτην φάσιν τοῦ ὀρθοδόξο-προτεσταντικοῦ θεολογικοῦ διαλόγου ἐπὶ
Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐξειλίχθη ὁ διάλογος οὗτος εἰς ἰδιορρύθμως διμερῆ, ἐκ-
προσωπηθέντος κατ' αὐτὸν τοῦ Προτεσταντισμοῦ ὑπὸ τοῦ Καλβινισμοῦ διὰ τῶν

1. Βλ. Ἰ. ω. Κ α ρ μ ῖ ρ η, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 76 ἐξ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα. . ., τ. Ι², σ. 437 ἐξ., τ. ΙΙ², σ. 515 ἐξ. Wort und Myste-
rium, Der wechsel über Glaube und Kirche 1573 bis 1581 zwischen Tübinger Theologen
und dem Patriarchen von Konstantinopel, Witten 1958.

2. Βλ. Ἰ. ω. Κ α ρ μ ῖ ρ η, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 136 ἐξ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ (1937). Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Τὰ
δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα, τ. ΙΙ², σ. 569 ἐξ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν
πρὸς Γῶδον ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου (1948). Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Μητροφάνους
Κριτοπούλου Ὁμολογία πίστεως (1953). Προστεθῆτω ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως ἀπο-
στολὴ τοῦ Κριτοπούλου εἰς τὰς τρεῖς προτεσταντικὰς χώρας: Ἀγγλίαν, Γερμανίαν καὶ Ἑλβετίαν
πρὸς μελέτην τῶν ἐκ τῆς Λουθηρείου Μεταρρυθμίσεως προσελθουσῶν Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν.
καὶ τὸ ἐν αὐταῖς διαφωτιστικὸν καὶ φιλενωτικὸν ἔργον του ἀπέβλεπεν εἰς τὴν προσέγγισιν καὶ τὴν
συνεργασίαν αὐτῶν μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πρὸ πάντων ἐδάφους
ὅ,τι δηλαδὴ ἐπεχείρησε βραδύτερον, μετὰ τρεῖς καὶ ἥμισυ αἰῶνας ἡ σύγχρονος Οἰκουμενικὴ Κίνησις
τῶν Ἐκκλησιῶν, ἥς πρόδρομοι ἐγένοντο ὁ Λούκαρις καὶ ὁ Κριτόπουλος. Ἀλλ' ὅμως ἀμφότεροι
οἱ Πατριάρχαι οὗτοι προηγήθησαν κατὰ πολὺ τῆς ἐποχῆς τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως καὶ διὰ
τοῦτο ἐπόμενον ἦτο νὰ τύχῃσι παρεξηγήσεως καὶ κριθῶσιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐστηρῶν κριτηρίων
τῆς ἐποχῆς τῶν ὑπὸ τῶν παραδοσιακῶν Ὁρθοδόξων. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ συλλογὴ θεολογικῶν, φι-
λολογικῶν καὶ ἄλλων ἀξιολόγων βιβλίων ὑπὸ τοῦ Κριτοπούλου καὶ τῶν φίλων τοῦ Λουκάρεως
διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπεσκόπει εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἀναβάθμισιν καὶ
ἀνύψωσιν τοῦ μορφωτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἴσως δὲ
καὶ εἷς τινὰ ἐκκλησιαστικὴν «μεταρρύθμισιν», ἣν ὠραματίζετο ὁ Λούκαρις, ἀλλ' οὐχὶ δογματικὴν
«μεταρρύθμισιν», ἀλλὰ μᾶλλον λειτουργικὴν καὶ πρακτικὴν, ἄνευ δὲ ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς ὀρ-
θοδόξου Παραδόσεως, ἣν ἐφαίνετο σεβόμενος καὶ αὐτὸς ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις.

καλβινιστῶν θεολόγων τῆς Γενεύης, οἵτινες, ὡς προσελέχθη, ἐχάλκευσαν ὁμολογίαν πίστεως νόθον καὶ ψευδεπίγραφον, φέρουσιν τὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου Λουκάρεως καὶ παριστῶσαν τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ὡς δῆθεν συμφωνοῦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν προτεσταντικὴν τοιαύτην καὶ μάλιστα τὴν καλβινικὴν. Δι' αὐτῆς καὶ δι' ἄλλων μέσων ἐπεχείρησαν τὸν προσηλυτισμὸν τῶν Ὁρθοδόξων εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν, ὁμολογουμένως οὐχὶ δι' εὐαγγελικῶν καὶ θεμιτῶν μέσων. Ἀλλ' αἱ ἀνεπίτρεπτοι αὐταὶ μεθοδεύσεις καὶ ἐπιδιώξεις καὶ τὰ ἐπεκτατικὰ σχέδια τοῦ Καλβινισμοῦ ἐναυάγησαν πρὸ τῆς πανορθόδοξου ἀντιπροτεσταντικῆς ἐξεγέρσεως καὶ ἀντιδράσεως τῶν Ὁρθοδόξων τῶν τε πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν Ὁρθοδόξων Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν, διεξαχθέντος κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα πολυετοῦς ἐκκλησιαστικοῦ διαλόγου *sui generis* μεταξὺ Καλβινιστῶν καὶ Ὁρθοδόξων, ὃν οἱ Ὁρθόδοξοι μετέβαλον εἰς ἀληθῆ ἐκκλησιαστικὸν ἀγῶνα. Καὶ διὰ τοῦ μακροῦ καὶ ἀνίσου τούτου ἀμυντικοῦ ἀγῶνος τῶν Ὁρθοδόξων ἐπετεύχθη ἡ διάσωσης τῆς ἰδιαιτερότητος καὶ μοναδικότητος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς φορέως τοῦ γνησίου πνεύματος τῆς ἐνιαίας παραδόσεως τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας καὶ ὡς κανονικῆς καὶ ἀδιακόπου συνεχείας καὶ ἐπιβιώσεως ἐκείνης ἢ μᾶλλον διεσώθη ἡ ἀποκλειστικὴ ταυτότης τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν μεγάλων Πατέρων. Ἐντεῦθεν ἀείποτε ἐπίστευεν αὕτη καὶ πιστεύει καὶ διατηρεῖ τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ αὐτοπεποίθησιν, ὅτι δὲν εἶναι μία ἐκ τῶν πολλῶν ἱστορικῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν, ἀλλ' ὅτι εἶναι αὕτη αὕτη (ἡ) Ἐκκλησία, ἡ μία καὶ μοναδικὴ ἀληθὴς καὶ γνησία καὶ ἀσφαλῶς σφύζουσα καὶ ἀλάθητος καὶ ὀρθόδοξος καὶ αὐτάρκης Ἐκκλησία, ἡ κατέχουσα τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν καὶ παράδοσιν ἐν πάσῃ τῇ πληρότητι καὶ καθαρότητι αὐτῆς καὶ διδάσκουσα «πάντα ὅσα ἐνετείλατο» αὐτῇ αὐτὸς ὁ Κύριος (Ματθ. 28, 20)¹.

1. Καὶ ἀπὸ προτεσταντικῆς πλευρᾶς ὁ E. Schlink ἐκφράζει τὴν πεποίθησιν, «dass dieser Kirche ein helles Licht, ein kostbarer Schatz und Kräfte der Heilung anvertraut sind, die für die ganze Christenheit und für die Welt von grosser Bedeutung sind». (Die Bedeutung der Orthodoxen Kirche für die Ökumenische Bewegung, Ἐν «Θεολογία» 44 (1973) 52 - 64).

V.

Zusammenfassung

Der Schreiber der gegenwärtigen Durchforschung gibt Antwort auf die zweifache Frage. Ist in der Tat der Patriarch von Konstantinopel (1620 - 1638) Kyrillos Loukaris der wirkliche und echte Verfasser der Glaubenskonfession welche ihm zugeschrieben und seine Haltung und Beziehung gegenüber derselben aus religiösen oder politischen Motiven auferlegt wurde? Aus der Prüfung der ihm zur Verfügung gestellten Angaben ist er auf folgende Schlussfolgerung hinausgelaufen:

Loukaris ist kein echter und authentisch und einziger Verfasser der sogenannten «Loukarios» Konfession, sondern der genötigte aus dem Zufall der kirchlich-politischen Lage seiner Zeit diese «privatim» zu adoptieren und nicht «offenbar» und «gemeinsam», «heimlich» und nicht «öffentlich», im geheimen und verborgenem als Privatmann und nicht amtlich als Patriarch, nachdem er einige kleine Umgestaltungen und Verbesserungen ihres Inhaltes zum mehr orthodox angebracht hatte. Der Patriarch Loukaris bewegte sich aus politischen Motiven, in seiner anderen Eigenschaft als Volksführer («Ethnarch») des Gefahr laufenden orthodoxen griechischen Volkes, wessen Rettung der Patriarch bestrebte.

Mehr wahrscheinlich ist, dass wirkliche Verfasser, oder genauer sagen, Zusammennäher und Kompilatoren der Konfession, die damals in Genf wirkenden Calvinisten Theologen Johannes DIODAT, LE CLERK, Anton LEGER und andere gewesen waren, welche den Inhalt der Konfession nach einer Kompilation kalvinistischen Lehren aus verschiedenen dogmatischen Texten und vor allem der «Institutio religionis christianae» von Calvin und der Konfessionen «CONFESSIO GALLICANA» und «CONFESSIO BELGICA» zusammengesetzt hatten. Infolgedessen die sogenannte «Loukarios» Konfession ein unechter und untergeschobener und mit falscher Aufschrift (pseudepigraph) Text ist, zusammengesetzt in einer «Zusammenarbeit vieler Gelehrten», und zwar zuerst und hauptsächlich und fast völlig von den oben genannten Calvinisten Theologen und zweitens nur nebenbei und ganz wenig oder eher im wenigsten auch von Loukaris, welcher sich nur auf eine kleine und unwichtige Betrachtung des originellen kalvinistischen Textes beschränkte,

nachdem scheinbar Loukaris eine kalvinistische Korruption erlitten hatte, wegen welcher privat, als Person, in einigen dogmatischen Zugeständnisse und Kompromisse zu dem Calvinismus vorging, scheinbar aus Gründen politischer Zweckmässigkeit, während er innerlich Orthodox verblieb.

VI.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adamakis E., Kyrillos Loukaris et la Réforme, Paris 1984.
- Andrews T., The Eastern Orthodox Church, a Bibliography, New York 1957.
- Aymon J., Monuments Authentiques de la Religion des Grecs etc. A la Haye 1708.
- Barrau, Essai sur la vie et les travaux de Cyrille Lucaris, Patriarche de Constantinople. au XVII siècle, Strasbourg 1853.
- Bates W. H., Cyril Loukaris and his Confession. 'Εν: «Eastern Churches News letter» 1974 - 1975, No 70, σ. 5 - 14.
- Βελαντιώτου Ι., 'Ο κατὰ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἄδικος ἀναθεματισμός. 'Αθήναι 1906. Τοῦ αὐτοῦ, 'Ο ἐθνομάρτυς Πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις. 'Αθήναι 1906. Τοῦ αὐτοῦ, 'Ο πολύφημος καὶ πολύσοφος Κύριλλος ὁ Λούκαρις, οἰκουμενικός Πατριάρχης. 'Αθήναι 1907. Τοῦ αὐτοῦ, Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐν «Νέα Σιών» 7 (1908) σ. 417 ἐξ.
- Belmont R., Le Patriarch Cyrille Loukaris et l'Union des Églises. 'Εν: «Irénikon, τ. 15, 1928 τ. 16, 1939.
- Bohnstedt G., De Cyrillo Lucari eiusque pro re Graecorum emendanda certaminibus, Hallae 1724.
- Bradow Ch. K., The Career and Confession of Cyril Loukaris. The Greek Orthodox Church and its Relations with Western Christians (1543 - 1638). Michigan 1961.
- Calvini J., Institutio Christianae Religionis, Hrsg. von A. Tholuck. Berlin 1834.
- Caryophilos J., Censura Confessionis Fidei, seu potius per Fidei Calvinianae, quae nomine Cyrille Patriarchae Constantinopolitani edita circumfertur, Romae 1631.
- Geanakopoulos D., Byzantine East and Latin West... 'Εν: «Studies in Ecclesiastical History and Culture», Oxford 1966, σ. 165 - 200.
- Γεδεών Μ., Κύριλλος Λούκαρις. Μελέτη περὶ τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας (1454 - 1638). Κωνσταντινούπολις 1876. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Λουκάρεως, ἐν 'Εκκλησιᾷ. 'Αληθεία» 9 (1888 - 1889) 122 ἐξ.
- Guepin A., Un Apôtre de l'Union des Églises au XVII siècle, Paris 1897 - 1898.
- Deletra F., Recherches sur la vie et l'influence de Cyrille Lucaris, Patriarche de Constantinople au XVII siècle, Genève 1836.
- Διαμαντοπούλου Α., 'Αρβανιτίδου Γ. κλπ., Κύριλλος ὁ Λούκαρις. Τόμος ἐκδιδόμενος ἐπὶ τῇ 300ρίδι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. 'Αθήναι 1939.
- Δοσιθέου, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, 'Ασπὶς 'Ορθοδοξίας... Πρακτικὰ Συνόδου Ἱερο-

- σολύμων 1672 και 'Ομολογία Δοσιθέου (παρά 'Ιω. Καρμίρη, Τὰ δογματικά και συμβολικά μνημεῖα. . . τ. II, σ. 774 ἐξ.).
- Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἐν 'Ιεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Βουκουρέστιον 1715.
- Τοῦ αὐτοῦ, 'Εγχειρίδιον ἐλέγχον τὴν καλβινικὴν φρενοβλάβειαν, Βουκουρέστιον 1690.
- Dragas G., Seventeenth century document relating to the Confession of Cyril Loukaris. 'Εν: «Abba Salama» 9 (1978) 153 - 206.
- Ζερέντη Π., 'Επιστολαὶ Κυρίλλου Λουκάρως πρὸς 'Αζέλιον 'Οξεστιέρναν, 'Αθῆναι 1902.
- Τοῦ αὐτοῦ, 'Η πρώτη πατριαρχία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρως, 'Αθῆναι 1921.
- Hefele C., Über die Alten und Neuen Versuche, den Orient zu Protestantisieren, ἐν «Theologische Quartalschrift» 25 (1843) 541 - 616.
- Hering G., Ökumenisches Patriarchat und Europäische Politik 1620 - 1628, Wiesbaden 1968.
- Hofmann G., Griechische Pötriarchen und Römische Päpste. Patriarch Kyrillos Lukaris und die Römische Kirche. 'Εν «Orientalia Christiana» 15 (1929) Nr. 52.
- Hottinger J., Analecta Historico-Theologica, Quibus Accessit Appendix de Cyrilli Patriarchae Constantinopolitani etc. Tigui 1652.
- Hotz R., Ein «calvinistischer» Patriarch von Konstantinopoli, Zürich 1984.
- Institut D' Histoire de la Réformation d' Université de Genève, l' Orient et les Réformes. 'Εν «Revue de Théologie et de Philosophie» 116 (1984) 158 - 164.
- Καρμίρη 'Ιω., 'Ορθοδοξία και Προτεσταντισμός, 'Αθῆναι 1937. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ δογματικά και συμβολικά μνημεῖα τῆς 'Ορθοδόξου Καθολικῆς 'Εκκλησίας, ἔκδ. 2, τ. I, 'Αθῆναι 1960, τ. II Graz 1968.
- Τοῦ αὐτοῦ, 'Ετεροδόξοι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς 'Ομολογίας τοῦ ιζ' αἰῶνος, 'Ιερουσαλήμ 1948.
- Τοῦ αὐτοῦ, 'Η 'Ορθόδοξος 'Εκκλησία ἐν διαλόγῳ μετὰ τῶν ἐτεροδόξων 'Εκκλησιῶν, 'Αθῆναι 1975. Τοῦ αὐτοῦ, Μαρτῖνος Λούθηρος, 'Αθῆναι 1983.
- Kimmel E., Monumenta Fidei Ecclesiae Orientalis, I - II, Jenae 1850.
- Legrand E., Bibliographie Hellénique ou Description Raisonnée des Ouvrages Publiés par des Grecs au dix-Septième Siècle, τ. I - V, Paris 1896 ἐξ. (τ. IV).
- Lofs F., Die Ursprache der Confessio Orthodoxa. 'Εν «Theologische Studien und Kritiken» 71 (1898) 165 - 171.
- Μεσολωρᾷ I., Συμβολικὴ τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας. Τὰ συμβολικά βιβλία, τ. Α', 'Αθῆναι 1883. Παράρτημα Α' τόμου, 'Αθῆναι 1893.
- Mettetal A., Études Historiques sur le Patriarche Kyrille Lucar, Strasbourg 1869.
- Michaelides I., The greek orthodox position on the Confession of Cyril Lukaris. 'Εν: «Church History» 12 (1943) 118 - 129.
- Michalcescu I., Θησαυρὸς τῆς 'Ορθοδόξιας, Die Bekenntnisse und die Wichtigsten Glaubenszeugnisse der Griechisch-Orientalischen Kirche, Leipzig 1904. Τοῦ αὐτοῦ, Les Idées Calvinistes du Patriarche Cyrille Lucaris. Extrait de la revue Studii Teologice», III Année, Nr., I. Bucuresti 1932.
- Mohnike, Des Griechischen Patriarchen Cyrillus Lukaris zu Konstantinopel Unionsverhandlungen mit der Reformirten Kirche zu Genf. 'Εν «Theologische Studien und Kritiken» 5 (1832) 560 - 576.

- Μπαλάνου Δ., 'Η Όμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, 'Αθήναι 1906. Τοῦ αὐτοῦ, 'Η Λουκάρεως Όμολογία, 'Αθήναι 1907. Τοῦ αὐτοῦ, Σύμβολα καὶ συμβολικά βιβλία, 'Αθήναι 1919.
- Neale J., A history of the holy Eastern Church, London 1847.
- The Orthodox Church and the Churches of the Reformation. A Survey of Orthodox-Protestant Dialogues. Faith and Order Paper 76, Geneva 1975.
- Παπαδοπούλου Χρ., Κύριλλος Λούκαρις, ἐκδ. 2, 'Αθήναι 1939. Τοῦ αὐτοῦ, 'Ιστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀπολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἐν «Νέα Σιών» 2 (1908) 17 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Κυρίλλου Λουκάρεως πῖναξ ὁμιλιῶν καὶ ἐκθεσις ὀρθοδόξου πίστεως, Ἀλεξάνδρεια 1913. Τοῦ αὐτοῦ, Μελέται περὶ Κυρίλλου Λουκάρεως, ἐν «Νέα Σιών» 3 (1906) 3 ἐξ., 8 (1909) 30 ἐξ., «Ἐκκλησι. Φάρος» I (1908) 544 ἐξ., 3 (1910) 717 ἐξ., (1914) 70 ἐξ., 17 (1918) 204 ἐξ., 22 (1923) 139 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορικαὶ μελέται, Ἱερουσαλήμ 1906. Τοῦ αὐτοῦ, Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου II μέχρι Κυρίλλου Λουκάρεως ἐν «Νέα Σιών» 21 (1926) 65 - 81, 129 - 144, 356 - 371, 401 - 416.
- Peret E., Metrophanes Kritopoulos, Kyrillos Loukaris et Genève (1627 - 1640). Ἐν: «Ἐκκλησία καὶ Θεολογία» 2 (1981).
- Pichler A., Geschichte des Protestantismus in der Orientalischen Kirche im 17. Jahrhundert, Oder der Patriarch Cyrillus Lucaris und Seine Zeit. München 1862.
- Runciman S., The Great Church in Captivity, Cambridge 1968.
- Renaudot E., Défence de la Perpétuité de la foi Contre les Calomnies et Faussetés du Livre Intitulé, «Monuments Authentiques de la Religion des Grecs», Paris 1709.
- Ῥενιέρη Μ., Κύριλλος Λούκαρις ὁ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, 'Αθήναι 1859.
- Robertson I. N. W. B., The Acts and Decrees of the Synod of Jerusalem with an Appendix Containing the Confession Published with the name of Cyril Lucar, Condemned by the Synod., London 1899.
- Rosemond K., Cyril Lucar Sermons 1598 - 1602, Leiden 1974. Τοῦ αὐτοῦ, Patriarch Cyril Lukaris und seine Begegnung mit dem Protestantismus des 17. Jahrhunderts. Ἐν: «Kirche im Osten» τ. 13 (1970).
- Schaff P. H., The Creeds of Christendom with a History and Critical Notes, New York and London 1931.
- Schelstrate E., Acta Orientalis Ecclesiae Contra Lutheri Haeresim, Romae 1739.
- Schlier R., Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel, Marburg 1927.
- Semnoz V., Les Dernières Années du Patriarche Cyrille Lucar, ἐν: «Echos d'Orient» 6 (1933) 97 ἐξ.
- Smith Th., Brevis et Succincta Narratio de Vita, Studiis, Gestis et Martyrio D. Cyrilli Patriarchae Constantinopolitani, ἐν τοῖς ἐαυτοῦ Miscellanes, Londini 1886. Τοῦ αὐτοῦ, Collectanea de Cyrillo Lucaris, Patriarcha Constantinopolitano, Londini 1707.
- Strinopoulos Germanos, Kyrillos Lucaris, London 1951.
- Συρίγου Μελετίου, Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως Ἀντίρρησις, Βουκουρέστιον 1690.

- Travis J., Orthodox-Lutheran Relations: Their Historical Beginnings, ἐν: «The Greek Orthodox Theological Review» 29 (1984) 303 - 325.
- Trivier P., Un Patriarche de Constantinople au XVII Siècle, Cyrille Lucar, Sa Vie et son Influence. Paris 1877.
- Τσιρπανλῆ Ζ., Ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ ἡ καθολικὴ προπαγάνδα τῆς Ῥώμης 1622 - 1638. Ἐν: «Κρητολογία» 4 (1977) 49 - 56.
- Τσουδεροῦ Ε., Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις, Ἀθῆναι 1939.
- Τωμαδάκη Ν., Λουκάρεια Α', Β', Γ'. Ἐν: «Ἐπετηρὶς Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τ. 41 (1974).
- Χαμοδούλου Μ., Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἡ πρώτη ἐπὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἄνοδος, ἐν «Ἐκκλησι. Ἀληθεία» 3 (1882 - 1883) 151 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ πρώτου ἐν τῇ Ἀνατολῇ τυπογραφείου, αὐτόθι (1880 - 1881) 21 ἐξ.
- Χατζηαντωνίου Γ. Α., Κύριλλος Λούκαρις, Ἀθῆναι 1954.